

Olosz Katalin

ÚJABB ADATOK A MEGGYILKOLT CSENDŐR (BUTYKA IMRE) BALLADÁJÁHOZ

1. Amióta Vikár Béla példát mutatott arra, hogy miként lehet egy új stílusú helyi ballada keletkezéstörténetét, történelmi-társadalmi beágyazottságát vizsgálni, változatainak alakulását, ismertségét, elterjedtségét nyomon követni,¹ több szerző is vállalkozott egy-egy helyi népballada hasonló szándékú bemutatására. A hosszabb-rövidebb írások természetesen nemcsak terjedelemben különböznek egymástól, de dokumentáltság, szakirodalmi ismeretek, szövegváltozatok vagy éppen terepismertet tekintetében is. Közös viszont bennük az, hogy mindegyik írás szembesíteni igyekszik a megtörtént eseményt a költői megfogalmazással, a valós történetet annak balladai tükrözésével. Néha a szerzőknek sikerült megnevezniük azt a népi verselőt is, akinek nevéhez a rendkívüli esemény verses megörökítése köthető, s akinek közszájon forgó verséből alakultformálódott, viszonylag rövid idő alatt, egyik-másik helyi ballada.

A 20. század elején Vikár Béla vállalkozása még kuriózumnak számított, napjainkban azonban akár külön szakirodalmi jegyzéket állíthatunk össze azokból a tanulmányokból és cikkekből, melyek a lokális balladák keletkezéstörténetét, életjelenségeit, változatait és változásait vizsgálják, s amelyek az utóbbi negyven-ötven évben láttak napvilágot.² A sort Antal Árpád nyitotta meg a Balog Józsi balladájáról írt példaértékű tanulmányával,³ s bár az ő monografikus teljesítményét hosszú ideig nem sikerült senkinek sem utolérnie vagy meghaladnia, számos értékes tanulmány és adatközlő cikk született e tárgykörben a 20. század második felében. Elég, ha Almási István

Bajka Sándor balladájáról írt kiváló tanulmányára,⁴ Faragó József idevágó írásaira hivatkozunk,⁵ vagy ha a teljesség igénye nélkül utalunk további szerzők tanulmányaira és cikkeire, melyekben egy-egy helyi ballada bemutatására került sor,⁶ illetve egy vidék lokális balladáinak összefoglaló jellemzésére.⁷

Az utóbbi két évtizedben újabb lendületet vett a helyi balladák kutatása. Ennek magyarázatát elsősorban abban kereshetjük, hogy az 1989-es fordulat után magyar kutatók számára is megnyíltak az addig hét lakat alatt őrzött levéltárak, s ezzel lehetőség nyílt anyakönyvek, tanúvallomások, periratok tanulmányozására, vagyis olyan források feltárására, melyek a szájhagyományban őrzött lokális történelem emlékeit és a helyi balladákban megénekelte eseményeket adatszerűen hitelesítik, vagy éppen cáfolják.⁸ Levéltári adatok bevonásával írta meg Tófalvi Zoltán rövid ismertetését *Butyka Imre balladájáról*,⁹ elmélyült levéltári kutatások nyomán született meg Albert Ernő két kitűnő tanulmánya Váradai Jóska és Dancsuj Dávid balladájáról,¹⁰ és levéltári adatok, valamint a korabeli sajtó híradásainak felhasználásával tárta fel legújabbban Demeter Lajos is két helyi ballada – *A meggyilkolt postáslegény* és *A meggyilkolt csendőr* – változatainak valóságelemeit.¹¹

Az utóbbi két évtized jelentős előrelépést hozott a lokális ballada sajátosságainak elméleti vizsgálatában is. Ebben a vonatkozásban Keszeg Vilmos kutatásait kell kiemelnünk, aki két tanulmányban is foglalkozott a lokális ballada születésének és terjedésének vizsgálatával, valamint ezeknek a balladáknak a helyi közösségben betöltött szerepével.¹²

¹ VIKÁR Béla 1905a, 1905b.

² Néhány ilyen jellegű kezdeményezésről korábbról is vannak adataink: egyik-másik gyűjtő rövid tájékoztatást csatolt a közölt balladához, melyben vázolta a balladai történetek valós hátterét. Vö. SZABÓ Sámuel, F. 1863, 483; DOMOKOS Pál Péter 1933.

³ ANTAL Árpád 1962.

⁴ ALMÁSI István 1977.

⁵ FARAGÓ József 1958, 1960, 1973, 1975, 1977a, 1979.

⁶ Lásd OLOSZ Katalin 1971; TÓTH Ferenc 1979a, 1979b; VASAS Samu 1981; HALÁSZ Péter 2004; ISTVÁN Lajos 2008.

⁷ Lásd FARAGÓ József 1977b.

⁸ Ezúttal csupán a romániai helyi balladák kutatásában elért eredményeket vesszük számba, nem térünk ki a más vidékek helyi balladáiról készült írásokra. Jelezni kívánjuk viszont, hogy a közelmúltban szép monográfia jelent meg egy Győr környéki lokális balladáról. Lásd LANCZENDORFER Zsuzsanna – GÜLCH Csaba 2003.

⁹ TÓFALVI Zoltán 1992. A sok értékes, új adatot felvonultató tanulmány a korondi Firtos Művelődési Egyesület folyóiratában, a *Hazánk*-ban jelent meg. A vidéki folyóiratban tudományos apparátus nélkül jelent meg a dolgozat.

¹⁰ ALBERT Ernő 1996, 2007.

¹¹ DEMETER Lajos 2008, 2009.

¹² KESZEG Vilmos 2002, 2004.

2. A helyi balladák kutatásának legújabb eredménye Demeter Lajos nevéhez fűződik, aki *A meggyilkolt csendőr* balladatípusról közölt tanulmányt a Székely Nemzeti Múzeum 2009-es évkönyvében.¹³ Ehhez a tanulmányhoz szeretnék a továbbiakban kiegészítő megjegyzéseket fűzni, újabb adatokkal alátámasztani, esetenként továbbgondolni szerzőjének helyénvaló megállapításait. Előre kell bocsátanom, hogy Demeter Lajos Butyka Imre balladájáról írt tanulmánya alapos, körültekintő kutatáson alapszik, gondosan felépített, szerkezetében, nyelvi megformálásában, tudományos tartásában egyaránt igényes írás. Észrevételeimet tehát nem a hézagok dokumentáltsága, a felületes kommentárok, vagy hanyag szövegszerkesztés miatt vetem papírra, hanem részben abból a megfontolásból, hogy kár volna elhallgatni egy sor olyan adatot-információt, melyekhez a leendő balladakatalógus építgetése közben jutottam, s melyeknek jó részét Demeter Lajosnak nem volt honnan ismernie, hiszen még kéziratban lappangtak, amikor tanulmányát írta, illetve kéziratban lappangnak mind a mai napig.

Másrészt azért is szükségesnek véltem a megszólalást, mert *A meggyilkolt csendőr* típusú balladát – csaknem egyedülállóan a magyar folklórban – egyszerre két, egymástól távol eső vidék helyi balladájaként ismerjük. Udvarhelyszékiek és háromszékiek egyaránt tekinthető annak okán, hogy a balladahős Butyka Imre távol szülőföldjétől, az udvarhelyszéki Korond közelében esett rablógyilkosság áldozatául, származását tekintve viszont Kovászna szülötte volt, s így tragédiája emlékéért családja/rokonsága révén Háromszéken is napjainkig fenntartották.

Demeter Lajos eredményeit a ballada udvarhelyszéki kötődéseivel kapcsolatban írott forrásokból – könyvészeti, kéziratári és levéltári adatokkal – tudom kiegészíteni, a háromszéki változatokra vonatkozó észrevételeim viszont többnyire személyes jellegűek, lévén, hogy én is kovásznai vagyok. Nyomban hozzá kell tennem azonban, hogy szégyenszemre, én nem Kovásznán ismertem meg a balladát, noha – mint utólag kiderült –, családom és tágabb rokonságom tagjai közül többen ismerték és ismerik ma is a balladát, kettő közülük adatközlőként is szerepel Demeter Lajos „seregszemlájén”.

Az *Adalékok a meggyilkolt csendőr (Butyka Imre) balladájához* című tanulmányában Demeter Lajos öt kérdéskör vizsgálatára vállalkozott: a) rekonstruálta az 1888. február 15-én elkövetett gyilkosság történetét és következményeit; b) az írott forrásokból kirajzolódó eseménysort szembesítette a korondi lokális történelem narratívumaival; c) bemutatta a szakiro-

dalomban énekmondó balladaként számon tartott epikus éneket (jellemző kezdőformuláját, sajátos szövegfordulatait), vázolta földrajzi elterjedtségét, ismeretének időbeli koordinátáit; d) közölte a ballada általa felkutatott 15 változatának szövegét; e) számba vette a balladaváltozatok valóságelemeit, vagyis összevetette a balladai történeteket a valós eseményekkel.

Tekintettel arra, hogy mind az öt kérdéscsoporthoz újabb adatokat/adalékokat tudok társítani, a fenti sorrendben tárgyalom én is azokat.

A valós esemény, ami alapul szolgált a ballada megszületéséhez, s amelyet Demeter Lajos tárt fel részleteiben, 1888. február 15-én, a reggeli órákban történt. A Székelyudvarhelyre igyekvő parajdi posta, mely a jó szánút következtében egylovas postaszánból állott, s melyen a postakocsison kívül Butyka Imre nevű csendőr ült fedezetül, a Korond és Pálfalva közötti útszakaszon haladtában a Kalonda tetőn pihenőt tartott. A rablók ekkor támadták meg a postakocsit: egyetlen, hátból leadott lövéssel leterítették a csendőrt, a menekülő kocsist futni hagyták, a szállítmányt, mely azon a napon a községi adó mellett a parajdi sóbánya jövedéki adóját is tartalmazta, magukhoz vették, s mielőtt elillantak volna, fejszével még összevagdalták a halott csendőrt, s leszúrták a postalóvat is. A rémült kocsis visszafutott Korondra, riasztotta a csendőröket, akik azonban a Kalonda tetőn már csak a halott Butyka Imrét és a feltört és kifosztott postaládát találták. Üldözőbe vették a rablógyilkosokat (akik a kocsis elmondása szerint hárman voltak), de rossz irányban indultak el, s emiatt a rablók egérutat nyertek. Az intenzív nyomozás és egy véletlenül felbukkanó információ¹⁴ folytán a tettesek – három Beszterce-Naszód megyei férfi: a nagysajói Emerich Márton és sógora, az ugyancsak nagysajói Maurer János, valamint a monori Puj Dumitru – hamarosan kézre kerültek: február utolsó napjaiban már a székelyudvarhelyi fogház „vendégszeretetét” élvezték. Bűnrészesség gyanújával a postakocsist is letartóztatták, de miután elfogták a valódi bűnösöket, s azok vallomást tettek, bebizonyosodott a kocsis vétlensége, s így ellene nem indult eljárás. A meggyilkolt csendőrt a korondi katolikus temetőben temették el, hol vasráccsal körülvett, sírkövel megjelölt nyughelye ma is látható.

A történet mozzanatainak rekonstruálásában Demeter Lajos írott – nyomtatott és kőbe véselt – forrásokra támaszkodott. A gyilkosság pontos időpontjának megállapításában azok az adatközlések voltak segítségére, melyek szó szerint közölték Butyka Imre sírkövének feliratát, illetve annak az emlékkőnek a feliratát, melyet a gyilkosság színhelyén, a Korond

¹³ DEMETER Lajos 2009.

¹⁴ Az egyik tettes elejtett egy olyan megjegyzést, hogy régebben ő is Korondon szolgált csendőrként.

és Pálfalva közötti régi út mentén a Kalonda fennsíknak arra a helyére állítottak, melyet a korondiak máig „Butykánál” néven tartanak számon.¹⁵

Demeter Lajosnak gondot okozott a két felirat eltérő dátuma: a sírkőn 1888. február 15. szerepel, az út melletti emlékkövön viszont – egy 1972-ben készített másolat szerint – február 13.¹⁶ A kétnapnyi eltérést – Faragó József jegyzetére és István Lajos cikkére hivatkozva¹⁷ – Demeter Lajos azzal magyarázza, hogy a mára már teljesen olvashatatlan kalondai emlékkő feliratát 1972-ben is nehezen lehetett kibetűzni; ennek következtében elképzelhető, hogy a kopott útszéli emlékkövön a másoló tévesen február 13-át olvasott február 15. helyett. Ezt a feltételezést annál is inkább valószínűnek tartja, mivelhogy mind a sírkövet, mind pedig az út melletti emlékkövet a csendőrbajtársak állították kegyeletük jeléül, s a feliratokból ítélve úgy véli, hogy „mind a két emlékjelt egyazon időben, a kalondai emlékkövön olvasható 1897. esztendőben állították”.¹⁸

Demeter Lajos okfejtése logikusnak és meggyőzőnek tűnik, néhány idevágó újabb adat azonban elgondolkoztat a két emlékjel feliratában mutatkozó eltéréseket illetően. Elgondolkoztat azért, mert a kalondai emlékjel feliratát korábban, az 1960-as években még két másik odalátogató érdeklődő is lemásolta. A korondi Tófalvi Zoltán és a farkaslaki Jakab Rozália egymástól függetlenül írta le a kalondai emlékkő szövegét, s mindkét másolatban február 13. szerepel a gyilkosság napjaként.¹⁹ Én ebből arra következtetek, hogy a kővön eredetileg is február 13. szerepelhetett, nem téves olvasat folytán került forgalomba ez a dátum.

Nem értek egyet Demeter Lajossal abban a tekintetben sem, hogy a két emlékjelt egyazon időben, 1897-ben állították volna. Nincs módomban az ellenkezőjét bizonyítani, de azt gyanítom, hogy – a szokásoknak megfelelően – a sírkő nem 1897-ben, hanem korábban került a korondi temetőben lévő sírra, s csak a gyilkosság színhelyét megjelölő kalondai

emlékkövet állították 1897-ben. Elgondolásomat arra alapozom, hogy a máig általános szokás szerint az ideiglenes sírjelt a temetést követő egy-két éven belül rendszerint maradandó síremlékkal helyettesítik, s mivel a halál – temetés – sírkőállítás rendje így természetes, nem jelölik meg külön a sírkőállítás időpontját. Ha viszont a szokottnál később kerül az emlékhelyre valamilyen jel, állításának időpontját is feltűntetik. A kalondai emlékkő tanúsága szerint tíz évvel a rablógyilkosság után jelölte meg a „csíkszeredai szárny legénysége” az egykori bajtárs értelmetlen halálának színhelyét. Elképzelhető tehát, hogy tíz év távolából rosszul emlékeztek Butyka Imre halálának napjára, s ezért került február 13. az emlékkőre, mint ahogy az is joggal feltételezhető, hogy a sírkövön, melyet „a 2. csendőr szárnybeli bajtársak” emeltek, a hiteles dátum szerepel.²⁰

E téren minden kétséget eloszlatott az a cikk, melyet Demeter Lajos a Sepsiszentgyörgyön megjelenő *Székelly Nemzet*-ben fedezett fel. A lap 1888. február 21-i számában *Parajdi postarablás* címen beszámolt a „megdöbbenő rablógyilkosságról”, mely „e hó 15-én, szerdán délelőtt 9-10 óra között” történt.²¹ E híradás és két további tudósítás alapján Demeter Lajos nemcsak a gyilkosság napja körüli bizonytalanságot oszlatta el, de részletesen ismertette a Kalonda tetőn lezajlott tragikus történetet, valamint a tettesek kézre kerítésének eseményeit.

3. A bő évszázaddal korábban történt véres históriát Demeter Lajos úgy elevenítette fel, hogy a *Székelly Nemzet* tudósításaiból hosszú részleteket szó szerint idézett. Eljárásának köszönhetően alkalmam nyílt annak megállapítására, hogy a *Székelly Nemzet* nem saját tudósítójának értesüléseit továbbította olvasóinak, hanem a *Kolozsvár* című napilap három vonatkozó cikkét vette át csaknem változtatás nélkül.²² A ma embere számára ez annyiból érdekes és figyelemre méltó, hogy három nappal a gyilkosság után Erdély legnagyobb napilapja már hírt adott

¹⁵ ISTVÁN Lajos 2008.

¹⁶ Az 1972-es másolatot Demeter Lajos tévesen Albert Ernőnek tulajdonítja, mivel az emlékkő feliratának szövege a *Háromszéki népballadák* jegyzetanyagában jelent meg (ALBERT Ernő – FARAGÓ József 1973, 535). A jegyzeteket azonban nem Albert Ernő írta, hanem Faragó József. Amikor tehát azt olvassuk a Butyka Imre balladájához fűzött jegyzetben, hogy „1972. június 23-án Kacsó András és Lakatos Imrével fölkerestem az emlékművet és a régi országot felé eső déli lapján nagy nehezen sikerült kibetűznünk a kőbe vésett feliratot”, nem Albert Ernő, hanem Faragó József tájékoztató sorait találjuk a kötetben. ALBERT Ernő – FARAGÓ József 1973, 534–535. (Köszönet Albert Ernőnek a hibaigazításért. A szerk. megj.)

¹⁷ ALBERT Ernő – FARAGÓ József 1973, 535; ISTVÁN Lajos 2008.

¹⁸ DEMETER Lajos 2009, 643.

¹⁹ TÓFALVI Zoltán 1992, 24; JAKAB Rozália 1999, 131. Tófalvi Zoltán – István Lajossal egyhangzóan – megemlíti, hogy a napjainkban „már teljesen olvashatatlan feliratot” 1966-ban, korondi tanárkodása első esztendejében jegyezte le.

²⁰ Megint más kérdés, hogy „a 2. csendőr szárny” és a „csíkszeredai szárny” megnevezés azonos csendőr-egységre utal-e?

²¹ Idézi DEMETER Lajos 2009, 643.

²² A Demeter Lajos által idézett szövegrészletek és a *Kolozsvár*-ban megjelent cikkek összevetése során egy helynév- és egy szóelértést találtam. A *Kolozsvár*-ban Pálfalva helyett Papfalva szerepel az első tudósítás elején, ezt a *Székelly Nemzet* szerkesztője helyesbítette. Ugyanabban a cikkben a „Butyka Imre nevű csendőr” szövegrész a *Székelly Nemzet*-ben „Butyka Imre nevezetű csendőr”-ként szerepel.

a távoli postarablásról, s hat nappal később a háromszéki olvasók is tudomást szerezhettek a helyi lap jóvoltából a „megdöbbenő rablógyilkosságról”. Vagyis: a modern hírközlés eszközei – telefon, rádió, televízió, internet – hiányában is meglepően gyorsan szerzett tudomást a kolozsvári lap a történetekről, s általa meglepően gyorsan szétterjedhetett a hír Erdély egész területén.²³ A kolozsvári lap „egyik parajdi levelezőjétől” értesült az eseményekről, aki arról is beszámolt, hogy a nyomozást nagyban hátráltatta az a körülmény, hogy a Parajd és Székelyudvarhely közötti útvonalon akkor még nem volt távíró-összeköttetés. Emiatt a „kolozsvári első csendőrségi kerületi parancsnokság”-ot kellett először értesíteni, hogy az távirati úton elrendelhesse a csíkszeredai csendőrségnek a nyomozás haladéktalan elkezdését.²⁴

A korabeli hírközlési viszonyok ismeretében a kolozsvári napilap teljesítményét – a gyors tájékoztatást – érdemes kellőképpen méltányolnunk, annál is inkább, mivel az esemény színhelyéhez földrajzilag sokkal közelebb eső Marosvásárhely hírlapja csak két héttel a történetek után közölt egy rövid összefoglalót a gyilkosságról és a tettesek elfogásáról. Ennek a tudósításnak azonban megvan az az előnye, hogy korondi levelező számolt be olyan részletekről is, melyekről nem volt tudomása a *Kolozsvár* tudósítójának. A Korondról, 1888. február 29-ről keltezett rövid tudósítást a marosvásárhelyi *Marosvidék* című lapból az alábbiakban szó szerint idézzük:

„Miután már az e hó 15-én, reggeli 8–9 óra között történt parajdi posta-rablógyilkosságról tiszta adatokat közölhetek, megírom Önnek becses lapjába, mint hozzánk legközelebb megjelenő újságba a lefolyt vérlázító esetet – indítja tudósítását a B. A. szignó mögé rejtőzködő korondi levelező. Majd így folytatja: – Parajdról a sóbánya hivatalától minden hónap 7, 14, 21 és 30-án szállítatik be Udvarhely felé az összegyűlt pénz az állam pénztárába postán, egy csendőr fedezete alatt. Ezúttal a fennebbi napon indult a posta fedezet mellett 3092 frt 08 krral. Parajdtól kezdve kísérte egy szán, melyen három fehér csuhás szűrbe burkolt férfi kísérte, kik a Kalonda egyik emelkedettebb pontján, az említett időben végrehajtották kannibáli kegyetlenségüket. A hivatalos boncolásból kitűnt, hogy a hátba lőtt, s fejét fejszével összetört jó székelyfi csendőrnek – a kovásznai Butyka Imrének haldokló kezeiből kiesett fegyverének szuronyával öt-hat helyen halálosan beledöftek bal oldalába s aztán a véres szuronyt

beleverték a postás lóba, mely szintén a napon kiadta páráját. A postakocsis, ki hatlövetű töltött revolverrel volt felfegyverkezve, futással menekült, holott, ha fegyverét használja, aligha megtörténik ily alakban a vérengző gyilkosság. A postakocsis fogva van. A hivatalának áldozatul esett becsületes csendőr 16-án d. u. temettetett el Korondon kétezret meghaladó sajnálkozó kíséretében. Azelőtti nap e temető mellett haladott el a jó székely fiú. Vajon gondolta-e, hogy másnapon, e hóval fedett sírhantok között egy frissen hantolt sír fog emelkedni, mely alatt ő fog nyugodni! Béke poraira! A rablógyilkosokat, kik Bukovinába szándékoztak, Nagysajó és Beszterce között fogták el a csendőrök. 26-án már Udvarhelyt voltak. Az elrablott pénzből idáig csak 230 frt s az átlyukasztott 500 frtosokból 70 frt találatot meg. A gyilkosok nevei: Emerich Márton, ki több évvel ezelőtt Korondon csendőrösködött és sógora Maurer János, mindkettő nagysajói, Puj Dumitru pedig monori. Két száz és egy oláh a Székelyföld közepén mer rabolni és gyilkolni! E gyilkosok már többször fordultak meg a Sóvidéken, kedves tartózkodási helyük volt Parajd. Nagy a gyanú, hogy e vidéken van az intéző kéz.”²⁵

A korábbi tudósításokat kiegészítve vagy helyesbítve, a *Marosvidék* cikkírója a gyilkosság történetének új elemeit tárta fel: a postaszánt Parajdtól követte egy szán három utassal; a sóbánya pénzét előre meghatározott napokon szállították Székelyudvarhelyre, a tettesek tehát tudhatták, hogy mikor indul nagyobb pénzüsszeggel a posta, annál is inkább, mivel többször megfordultak a Sóvidéken, s azon belül Parajd volt a kedvenc tartózkodási helyük; a kocsisnál töltött fegyver volt, de nem használta, futással menekült; a gyilkosság reggel nyolc és kilenc óra között történt; az áldozatul esett csendőr halálának okát, a gyilkosok különös kegyetlenséggel végrehajtott tettét hivatalos boncolás hitelesítette; Butyka Imrét február 16-án temették el Korondon, a község- és környékbeliek hatalmas részvéte mellett; a kézre kerített gyilkosok február 26-án már a székelyudvarhelyi fogdában voltak.

A fenti új adatok annyiból fontosak a Butyka Imre balladáját kutatóknak, hogy helyén tud kezelni néhány, a lokális történelemben megőrzött vagy további írott forrásokban feltűnő epikus elemet. Tófalvi Zoltán például idéz egy énlaki poéta verses emlékiratából, melyben a rablógyilkosság körülményeit így mondja el a szerző:

²³ Vö. Rablógyilkosság a székely földön. *Kolozsvár*, II, 40, 1888. febr. 18. (szombat) = Parajdi postarablás. *Székely Nemzet*, IV, 29, 1888. febr. 21.; A parajdi rablógyilkosság tárgyában [kezdőszó] *Kolozsvár*, II, 45, 1888. febr. 24. (péntek) = [A címet/kezdőszót nem ismerem] *Székely Nemzet*, IV, 33, 1888. febr. 28.; Kézre került

rablógyilkosok. *Kolozsvár*, II, 47, 1888. febr. 27. (hétfő) = Kézre került rablógyilkosok, *Székely Nemzet*, IV, 34, 1888. márc. 1.

²⁴ *Kolozsvár*, II, 40, 1888. február 18. (szombat).

²⁵ B. A. 1888. – A tudósítást bekezdések nélkül és a mai helyesírási szabályoknak megfelelően közöljük.

„A parajdi bánya felügyelősége,
Törvények alapján rendezett tisztsége
Összepakolt néhány ezer forintokat
Hogy a rendelt helyre elküldje azokat.
Rendszerint bezárva a posta-ládába,
S egy jámbor csendőrnek hagyva oltalmába.
Székely-udvarhelyi megyei pénztárba
Indítja, nem félve hogy ütköznek kárba.
[...] A posta-kocsis a csendőrrel indulnak,
Ámde a rablók is gyorsan megmozdulnak;
Három rablótolvaj, kétlovú szekéren,
Felkíséri őket a sófalvi téren.
Korondot elhagyva már ketten leszállnak,
S a jámbor csendőrrel társalgásba állnak.
A csendőr is hozzuk nyújt baráti kezét,
Szoros kötelméről mert elfelejtkezett.
Minő szívtelenség és álnok tervezet!
Egyik szorít vele barátságos kezét,
A másik hátulról ártatlan fejére
Egy éles fejszével halálcsapást mére.
A kocsis félrefut, mihelyt észreveszi,
Nállya a tűzfegyver, de nem védelmezi,
Úgy látszik, ezt csakis gyávaság okozta,
A rablókkal való cinkosság nem hozta.
A rablók a ládát ostromolják
Feltörik s tartalmát gyorsan kirabolják.
A legyilkolt csendőrt haldokolva hagyják,
S az elrabolt pénzzel újtakat folytatják.
Kecset irányában a nagy útból kitérnek
Remélve, hogy így majd céljukhoz érnek.”²⁶

A *Marosvidék* tudósításának ismerete nélkül az idézett versrészletben elmondottakat akár *poetica licentiának* is tarthatnánk, így viszont meggyőződéhattünk arról, hogy az énlaki szerző az események pontos, hiteles elmondására törekedve verselte meg a történetet.

Érdekes módon a három rablógyilkos és áldozatuk személyes találkozásának emlékét a szájhagyomány is megőrizte. A korondi özvegy Molnos Lajosné Hegedűs Julianna (szül. 1958-ban) százhusz évvel a gyilkosság után arról beszélt István Lajosnak 2008-ban, hogy „Kovács Dániel [a kocsis] nem tudott Butykanak a küzdelemben segíteni, mert a gyilkosok hárman voltak. Egy szekérrel, kettő pedig a postakocsival.”²⁷

A *Marosvidék*ben közölt tudósítás még két további vonatkozásban is segítségünkre van a balladai megfogalmazás, illetve a lokális történelem bizonyos elemeinek értelmezésében. A népballadában gyakran a gyilkosság időpontját óra-pontossággal megjelölik, ilyenformán: „Még Korondon hét órakor kávézott, / Nyolc órakor piros vére kiomlott”, vagy: „Reggel hétkor még a kávé megitta, / S nyolc órakor piros vére kifolya”. A *Kolozsvárban* (s annak nyomán a *Székely Nemzetben*) délelőtt 9-10 órá

említett a lap parajdi levelezője. A balladaváltozatokban viszont nem fordul elő ez az időpont. Azokban – ha van egyáltalán utalás a gyilkosság megtörténésének időpontjára – rendszerint a korondi tudósító adatához közelítő reggeli órát emlegetnek. Minderre azért tértem ki, hogy érzékeltessem a Butyka Imre balladájában, és általában a lokális balladákban észlelhető proxemikai (topográfiai és temporális) hitelességre való törekvést.

A *Marosvidék* tudósítása segítségünkre volt abban is, hogy szembesítsük a csendőrgyilkossággal kapcsolatos lokális emlékezet egyik elemét az egykori valósággal. Tófalvi Zoltán szerint „a korondi szájhagyomány [...] úgy tartja, hogy a jelenlegi római katolikus temető első halottja Butyka Imre volt.”²⁸ A szájhagyomány valós tartalmának igazolására Tófalvi két írott forrásra is hivatkozik. Egyrészt a korondi katolikus egyház *Domus historiáját* említi, mely „azt bizonyítja, hogy Butyka Imre impozáns síremlékével avatták fel az új temetőt.”²⁹ Másrészt egy kézirat *Verses könyvecskére* utal, melyet Lőrincz Dániel korondi versfaragó állított össze 1887-től kezdődően. A kézirat egyik, félig versben – félig prózában fogalmazott darabja a csendőrgyilkosság történetét mondja el. Ebből idézi a következő két verssort: „Meg van ásva a kalondai temető, / Abban pedig én leszek a legelső”³⁰ – annak bizonyítására, hogy már a kortárs is úgy tudta, hogy Butyka Imre volt a helyi katolikus új temető (melyet a korondiak ma is kalondai temetőnek neveznek³¹) első halottja. Ezek a bizonyítékok azonban – megítélésem szerint – gyenge lábon állnak. A *Domus historia* csak arról beszél, hogy Butyka Imre síremlékével avatták fel az új temetőt, arról nem, hogy a temető első halottja a meggyilkolt csendőr lett volna. Az idézett versrészlet pedig egy ismert dal kezdő sorainak helyi adaptációja – az adott vers-sémába behelyettesítették a korondi új temető nevét –, s ekképpen aligha tekinthető bizonyítéknak. A kétséget végül a *Marosvidék* korondi levelezője oszlatta el, aki tudósításában a pusztá tényközlésen kívül – empátiájának hangot adva – olyan információt is közvetített, mely a vitatott kérdésre ad választ. „A hivatalának áldozatul esett becsületes csendőr 16-án d. u. temettetett el Korondon kétezret meghaladó sajnálkozó kíséretében – olvashatjuk a tudósításban –. Azelőtti nap e temető mellett haladott el a jó székely fiú. Vajon gondolta-e, hogy másnapon, e hóval fedett sírhantok között egy frissen hantolt sír fog emelkedni, mely alatt ő fog nyugodni!” Vagyis: a helyszínt ismerő korondi levelező két héttel a temetés után akarva-akaratlanul arról is tájékoztatott,

²⁶ Idézi TÓFALVI Zoltán 1992, 25.

²⁷ ISTVÁN Lajos 2008.

²⁸ TÓFALVI Zoltán 1992, 24.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

³¹ Tófalvi Zoltán szíves szóbeli közlése.

hogy a gyilkosság áldozatául esett csendőrt már használatban lévő temetőben helyezték örök nyugalomra, abban a temetőben, melynek hóborította sírhantjai mellett egy nappal korábban gyanútlanul haladt el.

4. Az ártatlanul, szolgálata teljesítése közben meggyilkolt csendőrt – mint a fenti idézet is bizonyítja – hatalmas részvét mellett temették el. Nem csoda hát, ha a brutális gyilkosság történetét hamarosan versben is igyekeztek megörökíteni. Tófalvi Zoltán tanulmányából tudjuk, hogy helyben, Korondon is megpróbálkozott egy versfaragó – a már emlegetett Lőrincz Dániel – a történet verses megfogalmazásával, de csak addig jutott, hogy félig versben, félig prózában bejegyezte az eseményeket *Verses könyvecskéjébe*.³² Ugyancsak Tófalvi Zoltán találta meg Butyka Imre kovásznai rokonainál annak a verses emlékiratnak egy másolatát, melyet Énlaki Vass József írt a postarablás történetéről, s mely a rablógyilkosságot követő esztendőben, 1889-ben nyomtatásban is megjelent Székelyudvarhelyen.³³

Lőrincz Dániel verskezdeményét nem ismerjük, következésképpen nem tudjuk megítélni, hogy Butyka Imre balladájának szövege kapcsolatba hozható-e az események színhelyéhez legközelebb lakó poéta verspróbálkozásával, a verses emlékirat ismeretében viszont biztosan kizárhatjuk annak lehetőségét, hogy a szájhagyomány abból formálta-alakította volna a népballadát. Sokkal valószínűbbnek – csaknem biztosnak – tűnik, hogy egy harmadik népi verselő bábáskodott a ballada megszületésénél és elterjedésénél, aki az események színhelyéhez közeli Kibédén élt és tevékenykedett. A szerzőség „gyanúját” Harmath Lujza terelte Kibédi Domokos Ferenc-re, akit 1897-ben így mutatott be az *Aranyosvidék* olvasóinak: „A székely nép poétikus nép, és fájdalmát, örömét dalba önti. Itt a Nyárad és Maros mentén vagy az égbe nyúló hegyek lábainál születik a dal, és ritkán van falu, melynek ne lenne lantosa. Nagyobb események, égi jelek, víg vagy szomorú szerelmi históriák éneken kerülnek a nép ajkára és néha igazán bámulatot keltő poézis van bennök. A mi vidékünknek³⁴ Kibédi Domokos Ferenc a poétája, s a »verses nótá«-it (így nevezi a nép) úgy szólva kapkodják kezeiből. Maga írja – ez egyszerű földműves székely

– és Vásárhelyt kinyomatván maga árulja vásárok alkalmával 5–10 kr[ajcár]ért. És mondhatom, hogy a mai kor reális poétái, azok a nagyhangú, s rettenetes öntelt és hírnevet *kierőszakolt* [kiemelés a szerzőtől] urak nem bírnak ekkora olvasóközönséggel, mint a mi egyszerű dalnokunk. Soh'se nyomathat annyit, hogy abból egy példány a nyakán maradjon. (Hány hírneves ember megirigyelhetné ezt a dicsőséget tőle). Nyáron leteszi a tollat és kapát-kaszát veszen a kezébe, s ha a költészet istenasszonya ilyenkor végigsimítja puha kezeivel a munkától izzadt homlokát, dalba önti ki lelke sugallatát, lelke melegét. Így teremnek a népdalok itt, a Nyárad mentén. Domokos Ferenc inkább a balladákat és leíró költeményeket kultiválja. Minden nagyobb esemény megragadja lelkét, és pár nap alatt megszületik a »verses nóta«, melyet már alig vár közönsége. Itt küldök egyet mutatoul, melyet egy csendőr halálára írt, kit útközben megöltek, míg a pénzes postát, melyet a szerencsétlen ember kísért, kirabolták.

Hallottad-e, hogy Pálfalván mi történt?
Szegény csendőrt más pénzért megölték.
Vérét vették, mint a fogoly madárnak,
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.

Hét órákor még Korondon jól ivott,
Nyolc órákor piros vére kicsordult,
Piros vére kicsordult a nagy hóba,
Maga pedig ráesett az útdombra.

Vele volt még a gyáva posta-kocsis,
Ki fut, hogyha él, talán még mostan is.
De ha Butyka tudta volna elején,
Meg nem ölte volna őt úgy tíz legény.

[...] Így dalol az egyszerű természet dalnoka – fűzi tovább a szót Harmath Lujza –, és én annyi költészetet találok benne, hogy féltő gonddal gyűjtöm, dédelgetem őket, mint a fösvény a hozzá vetődött kincseket”.³⁵

A vers láttán a 21. századi olvasó első gondolata az, hogy a kibédi poéta nem sokat teketóriázott: a gyilkosság történetének megörökítésére használatba vette az úgynevezett énekmondó balladák jellegzetes fordulatait, a már kialakult szövegstruktúrákba behelyettesítette a csendőrgyilkosság – a lokális

³² TÓFALVI Zoltán 1992, 24.

³³ Uo., 25. Vass József emlékiratának eredeti, nyomtatott szövegét nem ismerjük, Tófalvi Zoltán sem azt találta meg Kovásznán, hanem egy kézírásos másolatot. Megkeresésemre Tófalvi Zoltán elmondta, hogy hosszas keresés-kutatás után édesapám, Olosz Ferenc nyugalmazott kovásznai tanító segítségével talált rá a másolatra a hetvenes években (1972–76 között), azt másolta le a maga számára. Itt köszönöm meg Tófalvi Zoltánnak, hogy jegyzetei közül – nem kis erőfeszítés árán – előkereste és rendelkez-

zésemre bocsátotta Énlaki Vass József emlékiratát, és hozzájárult a vers teljes szövegének közléséhez. Lásd a *Függelékben*.

³⁴ A tordai születésű Harmath Lujza a nyolcvanas évek közepétől a Nyárad menti Mosonban élt. A „mi vidékünk” tehát tágabb értelemben Marosszéket jelenthette.

³⁵ HARMATH Lujza 1897. Harmath Lujza cikkének idézett részét folyamatosan, bekezdések nélkül és a mai helyesírás szabályai szerint közöljük.

történet – specifikus elemeit (megnevezte a gyilkosság helyét, idejét, az áldozat nevét, származási helyét, s azt, hogy „más pénzéért” kellett meghalnia a szerencsétlen csendőrnek, vagy, hogy a kocsis futásban keresett menedéket), s már kész is volt a helyi bűntényballada, melyet aztán vásárokon terjesztett. Nem véletlen tehát – morfondírozhatunk –, hogy Harmath Lujzával ellentétben Seprődi János nem volt túl jó véleménnyel falubelijéről, akit egyebek mellett plagizálással vádolt. A marosszéki énekmondókról készült írásában egy fiatal népi verselő bemutatása során néhány szót ejt a népszerű poétáról is: „Mátyus József – tájékoztat Seprődi – kibédi születésű, s anyai ágon unokája annak a Kibédi Domokos Ferencnek, akit iszonyúan erőltetett, tudákos s legnagyobb részt plagizált verselményei révén elég széles körben ismernek, s aki népszerűségben tán Hazafi Verai János és Honfi Keresztes Pál országos hírnevével nem vetekedhetik, de kisebb körben sikeresen felveszi a harcot az egy személyben távgyalogló, cipész és költő Nagyenyedi Bende Alberttel. Mátyus József unokája ugyan a nagyapjának, de mint költő nem hasonlít hozzá. Inkább a Péter András fajtájából való, akit nem annyira az országjáró szédelés, mint inkább annak ellenkezője: szerény bátortalanság, s helyzete visszasságának erős érzete jellemez”.³⁶

Nem tudjuk, mennyire megalapozott Seprődi János Kibédi Domokos Ferencről kialakított lesújtó véleménye: a Butyka Imréről írt balladáján és egy, a balladával egyszerre közölt másik versén kívül több munkáját nem ismerjük.³⁷ Az viszont kétségtelen, hogy Seprődi tudott Domokos Ferenc „országjáró szédeléséről”, akit „verselményei révén elég széles körben” ismertek. Mindezek fényében egyszeriben érthetővé válik, hogy miért nincs nyoma Seprődi János 19. század végi – 20. század eleji kibédi és udvarhelyszéki gyűjtésében a meggyilkolt csendőr balladájának. Faragó József a Ráduly Jánossal közösen készített tanulmányában úgy vélekedik, hogy Butyka Imre balladája a századforduló táján még annyira lokális jellegű volt, hogy a Korondtól mintegy harminc kilométerre fekvő Kibédig sem jutott el.³⁸ Ezzel szemben a valós magyarázatot abban látjuk, hogy Seprődi – ismerve versfaragó falubelije „verselményeit”, s azok között talán a Butyka Imre haláláról írt balladát is –, még ha történetesen jónak találta volna Kibédi

Domokos Ferencnek ezt a versét, akkor sem vette volna fel folklórgyűjteménye darabjai közé, hisz nem tarthatta népköltészeti darabnak. Megint más kérdés, hogy mennyire ismerték/ismerhették a kibédiek Butyka Imre balladáját? És mennyire ismerték el Domokos Ferenc költő-mivoltát? Meglehet, hogy „senki se próféta a maga hazájában” alapon a poeta nem tudta kivívni falusfelei elismerését, mint ahogy azt sem tartom elképzelhetetlennek, hogy a település lakói ismerték és tudták Butyka Imre balladáját, csupán Seprődi mellőzte a rögzítését a fent említett okok miatt.

Kibédi Domokos Ferencnek a meggyilkolt csendőrrel írt verse minden bizonnyal gyorsan népszerűvé vált és elterjedt a környéken: negyven évvel Butyka Imre halála után Solymossy Sándor már a róla szóló ballada kezdő soraival példázta, hogy az új stílusú bűntényballadák „Hallottátok, (itt és itt) mi történt?” típusú vagy ehhez hasonló kezdő formulái az énekmondói gyakorlatból kerülhettek át a népköltészetbe, s hogy az ilyen kezdő formulájú balladák „az egykori hegedős énekek emlékét” őrzik.³⁹ A balladát, melyből Solymossy idézett, Vikár Béla vette fonográfhengerre az udvarhelyszéki Nagykedén, s jöllehet Solymossy nem utal a ballada rögzítésének időpontjára, bizton állíthatjuk, hogy Vikár a 20. század elején gyűjtötte: akkor volt ugyanis terepmunkán Udvarhelyszéken.⁴⁰

A háromszéki helyi balladák sajátosságait vizsgálva Faragó József az énekmondó balladák további jellegzetességére világított rá. Felfigyelt arra, hogy a bűntényballadák többségében nem csupán az a két kezdősor állandósult, melyekre korábban Solymossy is utalt: a balladai expozíció csaknem törvényszerűen az egész első strófára kiterjedő, állandósult szövegstruktúrában bontakozik ki. A hallgatóság figyelmének felkeltésére szolgáló „hallottátok, hogy x helyen mi történt” típusú kezdősor után, „mely a cselekmény pontos földrajzi helyét jelöli meg”, a második sor – olvashatjuk Faragó József tanulmányában – „a balladahős nevét, valamint halálának körülményeit” jelzi. A második sor ezen kívül gyakran további információt is tartalmaz, „valami fontosat vagy érdekeset” a hősről vagy halála körülményeiről – kettőtől négy szótag erejéig – azért, hogy az első sorhoz viszonyított szótagszám-különbséget kiegyenlítsék.⁴¹

³⁶ SEPRŐDI János 1906, 71. Az említett Péter András a közeli Székelyszentistvánon élt; a 19. század 60-as éveiben versei kötetben is megjelentek Marosvásárhelyen.

³⁷ A verset, melyben egy szerencsétlen apát vigasztal, aki három gyermekét veszítette el, ugyancsak Harmath Lujza közölte. HARMATH Lujza 1897.

³⁸ FARAGÓ József 1977, 338.

³⁹ SOLYMOSSY Sándor 1929, 884–665. Az idézett két sor:

„Hallottátok, Korond mellett mi történt? / Szegény zsandárt a pénzé megölték...”

⁴⁰ Solymossy Vikár Béla 96. sz. fonográfhengeréről vette át az idézett két sort. Demeter Lajos „a megölt zsandár balladájának legelső rögzített változata”-ként tartja számon Vikár gyűjtését, melyből azonban csak a Solymossy által idézett két sort ismerhetre. Vö. DEMETER Lajos 2009, 646.

⁴¹ FARAGÓ József 1977b, 383.

„A kétsornyi kezdő-formula – figyelmeztet Faragó – ugyanazon balladatípus keretében is állandó változást mutat.” Példaként a Butyka Imre balladájának pávai, illetve rétyi változatából idézi a kezdő sorokat:

„Halled, babám, hogy Korondon mi történt:
Kovácsnai Butyka Imrét megölték...”

Hallották-e, Korond-hegyen mi történt:
Háromszéki Butyka Imrét megölték...”⁴²

„A kétsornyi formula után – folytatja Faragó – a változatok egy része rátér a történet részletezésére, ez azonban csonkult forma. A variánsok másik részében ugyanis a harmadik-negyedik sor szintén formulaként folytatódik. A harmadik sor minden esetben ugyanaz a költői hasonlat: *Vérét vették, mint a fogolyamadárnak*. A negyedik sor megismétli, megerősíti a balladahős kiletét, de valamilyen minősítést is fűz hozzá, mint ahogy a második sorban láttuk. Például Butyka Imre balladája így folytatódik:

„Vérét vették, mint a fogolyamadárnak,
Kovácsnai Butyka Imre zsandárnak...”⁴³

Faragó József további példákat idéz Háromszékről a négysoros kezdő-formula gyakori előfordulására, s a példák számát – bár sokkal szerényebb mértékben – tovább lehet gyarapítani a többi székely székben vagy Erdély más vidékein gyűjtött helyi büntényballadák, melyek ugyanezzel az állandósult strófászerkezettel indulnak.⁴⁴ Területi megoszlás tekintetében szembeötlő, hogy az énekmondó balladák formula-versszakával jobbra csak Székelyföldön találkoztak a gyűjtők, s azon belül is

leggyakrabban Háromszéken.⁴⁵ Székelyföldön kívül eső területekről teljesen esetlegesen, véletlenszerűen került elő néhány elszórt adat.⁴⁶

Mindezt látva-tapasztalva, csaknem biztosra vehetnők, hogy Kibédi Domokos Ferenc úgy „írta” meg Butyka Imre balladáját, hogy a kialakult formulákba/sémákba beillesztette a helyi történet szignifikáns elemeit. Van azonban egy meggondolkoztató tényezője ennek az gondolatmenetnek: a korondi csendőrgyilkosságot megelőző időből – 1888 előttről egyetlen olyan balladaszöveget sem ismerünk, mely a fent bemutatott formula-versszakkal indulna. A példaként szóba került szövegek – a Solymossy által idézett nagykedei Vikár-adattól⁴⁷ kezdve Faragó József példaanyagáig s a magunk hivatkozásaiig – kivétel nélkül 20. századi gyűjtésekből és kiadványokból származnak. A 19. századi gyűjtemények egyikében sem találtam olyan balladaszöveget, mely egy teljes strófát kitevő, az előbbiekben tárgyalt négysoros formulával indult volna. A hegedősök, énekmondók gyakorlatából átöröklött formula előfordul ugyan régi stílusú balladában és betyárballadában egyaránt – jórészt ezekre utalt Solymossy Sándor is idézett tanulmányában⁴⁸ –, de a formula mindig csak két sorra terjed, tovább egyedi megoldások következnek. Ez a megfigyelés vezetett el a felismeréshez, hogy Kibédi Domokos Ferenc is hasonlóképpen járhatott el: az énekmondó balladák jól bevált, figyelemfelkeltő két kezdősora után maga-alkotta sorokkal folytatta Butyka Imre tragédiájának megénekelését. Az ő költői leleménye volt tehát a harmadik sor, mely az ártatlan csendőr halálát a vadászon leölt fogolymadár pusztulásához hasonlítja, s mely – Faragó József megállapí-

⁴² FARAGÓ József 1977b, 384.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Hangsúlyozni szeretném, hogy a számvetés kizárólag a kötetekben megjelent balladaanyag alapján készült és csak a négysoros, formulaszerű kezdőstrófával induló lokális balladákra vonatkozik. Nem vettem figyelembe sem a Székelyföld, sem az azon kívüli régiók vonatkozásában azokat az énekmondó helyi büntényballadákat, melyek csak kétsornyi formulával indítanak. A megkülönböztetés oka a továbbiakban hamarosan kiderül.

⁴⁵ Érdekes képet mutat a Székelyföldön belüli megoszlás: a kezdőstrófára kiterjedő négysoros formula Háromszéken a legismertebb, Csíkban és Marosszéken fel-felbukkan, Udvarhely- és Aranyosszék balladaköltészetében viszont ismeretlen. Ez a kép azonban – megítélésünk szerint – nem reális, a balladakutatás egyenlenségeiből következik: a háromszéki balladának a 20. században három kiváló gyűjtője-kutatója is akadt, kiknek a gyűjteménye meg is jelent (Lásd KONSZA Samu 1957; ALBERT Ernő – FARAGÓ József 1973; POZSONY Ferenc 1984), Udvarhelyszék balladairól viszont nagyjából ma is azt tudjuk, amit Kriza János és munkatársai a 19. század közepén-második felében feltártak, lévén, hogy Vikár Béla itt gyűjtött 20. század eleji anyagának kiadása napjainkig késett (VIKÁR Béla

2009); Csík–Gyergyó balladatermése Bartók Béla és Kodály Zoltán 20. század eleji gyűjtése és szétszórt közlése óta önálló kötetben először az új évezredben jelent meg Albert Ernő jóvoltából (ALBERT Ernő 2004), s Marosszéket csaknem napjainkig egyetlen település és annak két kiváló kutatója, Seprődi János és Ráduly János kibédi gyűjtése képviselte (SEPRÓDI János 1974; RÁDULY János 1975), mert Szabó Sámuel marosvásárhelyi diákjainak 19. századi balladagyűjtése száznegyvenöt éves késéssel csak a közelmúltban látott napvilágot (SZABÓ Sámuel – OLOSZ Katalin 2009). Aranyosszék balladaismeretéről úgyszintén csak az utóbbi tíz-tizenöt évben szerezhettünk tudomást Demény Piroksa és Keszeg Vilmos kötetei révén (DEMÉNY Piroksa – PÁVAI István 1998; KESZEG Vilmos 2004).

⁴⁶ Lásd SERES András 1984, 85/64. sz. (Apáca); KALLÓS Zoltán – SZABÓ T. Attila 1970, 501/194. sz. (Szék), 502/195. sz. (Szék).

⁴⁷ Solymossy Sándor csak a két első sorát idézte a nagykedei változatnak, a Vikár-gyűjtések megjelenése után azonban meggyőződhattünk arról, hogy az is a formula-versszakkal indul. Vö. 10. sz. ballada.

⁴⁸ SOLYMOSSY Sándor 1929, 664–665.

tása, s a 20. századi gyűjtemények tanúsága szerint – a lokális büntényballadák egy részében csaknem kötelező formulaként állandósult, mint ahogy a negyedik sor költői megoldása is használható formulának bizonyult a szájhagyományban. Lapozzunk vissza Harmath Lujza cikkéhez, olvassuk el még egyszer Kibédi Domokos Ferenc versét, hogy meggyőződhesünk: a kibédi verselőnek sikerült olyan „verses nótát” szerkesztenie, melynek két első strófája lényegi változtatás nélkül honosodott meg a szájhagyományozó költészetben. Mi több: a két strófa modellként szolgált a későbbiekben helyi gyilkosságok, büntények költői megörökítésére. És az sem véletlen, hogy csak a két első strófa vált modellértékűvé: a versnek ebben a részében Kibédi Domokos Ferenc rendkívül lényegre törően és összefogottan mondta el a történetet, olyan jó ritmusú sorokban, melyekben a földrajzi helymeghatározás és a balladahős megnevezése mellett a körülményekre utaló egy-két szó kicserélésével bármilyen helyi büntény lényegét könnyűszerrel el lehetett mondani. A harmadik versszak első két sorában viszont egy mellékes körülményre tért ki, a csendörgyilkosság olyan részletére, mely már a Butyka Imre halála szempontjából sem volt igazán lényeges (ez a két sor nem is fordul elő a népi változatokban), a következő két sor pedig Butyka Imre tragédiájának egy sajátos vonatkozását villantja fel, s emiatt kevésbé volt alkalmas az adaptációra.

5. Ha másvalakinek a tanulmányában olvasnám a fentieket, előbb-utóbb kikíváncoznék belőlem egy piszkálódó ellenvetés: biztosak lehetünk-e abban, hogy Harmath Lujza valóban Kibédi Domokos Ferenc versét közölte és nem egy már folklorizálódott szöveget?

Harmath Lujza szavainak hitelességében nincs okunk kételkedni, közleményével kapcsolatban mégis számolnunk kell néhány vitatható körülménnyel. Mindenek előtt figyelembe kell vennünk, hogy Harmath Lujza 1897-ben, tíz évvel a gyilkosság után tette közzé a kibédi poétáról szóló ismertetését s benne Butyka Imre balladáját, és nem egyértelmű, hogy milyen forrásból hozta nyilvánosságra a verset. Sejtteni engedi ugyan, hogy olyan nyomtatvány jutott el hozzá, amilyent a kibédi poéta vásárokon szokott árulni, de ezt a sejtetést nem erősíti meg. Azt sem tudhatjuk, hogy mikor készült a vers és mikor a nyomtatvány – ha egyáltalán arról reprodukálta a verset. Énekmondó poétáról lévén szó, nyilvánvaló, hogy Kibédi Domokos Ferenc igyekezett minél hamarabb tájékoztatni közönségét a legújabb szenzációról. Harmath Lujza is említi, hogy a kibédi verselőnek

„minden nagyobb esemény megragadja a lelkét és *pár nap alatt* [kiemelés tőlem: O. K.] megszületik a »verses nóta« melyet már alig vár közönsége”.⁴⁹ Minden bizonnyal így járt el a csendörgyilkosság esetében is: röviddel Butyka Imre halála után forgalomba hozta a róla szóló versét.

Kibédi Domokos Ferencel egy időben azonban mások is megénekelték a csendőr tragédiáját, mi több, nyomtatásban is megjelentették szerzeményeiket. Legalábbis így tudja Énlaki Vass József, aki munkája *Előbeszédében* így ír:

„Egy nagy merényletről céloim itt verselni,
S iszonyú voltáról emléket emelni,
Mely e vidék népét rémülésbe hozta,
S egy jámbor csendőrnek halálát okozta.
Hallom, hogy már erről többen énekeltek,
Kiknek írásaik sajtót érdemeltek;
De őket bírálni nincs hajlandóságom,
Az illem határát soha át nem hágom.
Ám mégis utolszor én is megkísértem,
S lejegyzem egyszerűn, amennyire értem;
S amikor a munka nagyon sokra terjed,
Nyelveddel az író azért meg ne verjed!”⁵⁰

Nem tudhatjuk, hogy kik és mit írtak a csendörgyilkosságról, hol publikálták, hogyan terjesztették munkáikat, egy dolgot azonban biztosra vehetünk: a Butyka Imre halálát követő egy-két évben versek születtek a tragikus eseményről, s közöttük volt olyan, ami sajtónyilvánosságot is kapott. Például a Kibédi Domokos Ferencé, aki maga terjesztette verseit a vásáros helyeken, s akinek verseit szétkapkodták. Mindebből az következik, hogy tíz évvel a gyilkosság után, amikor Harmath Lujza bemutatta a kibédi poéta versét – már folklorizálódott szövegek is előfordulhattak akár Domokos Ferenc, akár más poéta verse nyomán. Kérdés tehát, hogy a Harmath Lujza által közzétett vers Domokos Ferenc eredeti szövege volt-e, vagy egy, a közösségi használatban már csiszolódott, a közösség igényeinek megfelelően módosult, letisztult szöveg? Még az is elképzelhető, hogy – ha szó szerint vesszük Seprődi János elmarasztaló véleményét – a folklorizálódás útján elindult balladát a vándorpoéta visszaplágizálva újból kiadta saját neve alatt.

Ehhez azonban ismernünk kellene a ballada korai népi változatait.

6. Demeter Lajos körültekintő alaposággal kutatva fel és vette számba e balladatípus nyomtatásban megjelent változatait. Legkorábbi feljegyzésként Vikár Béla nagykedei változatát említi, de abból csak azt a két sort ismerte, melyet Solymossy Sándor 1929-es tanulmányában talált; a ballada teljes

⁴⁹ HARMATH Lujza 1897.

⁵⁰ VASS József, Énlaki 1889.

szövege elérhetetlen volt számára. Ennek következtében az időrendben bemutatott balladaváltozatok sorában Demeter Lajos legkorábbi adata 1933-ból, Sepsibodokról való. Azt követően további tizennégy szövegváltozatot közöl, melyeket 1959 és 2008 között jegyeztek le a gyűjtők. A tizenöt változat közül legtöbb szöveg Háromszékről és Marosszékről származik – hat-hat ballada vagy balladatöredék –, Udvarhelyszékről mindössze két változat került elő, egy pedig Csíkszékből. Demeter Lajos adattárában olyan változatok szerepelnek, melyek fél- vagy háromnegyed századdal a gyilkosság után kerültek feljegyzésre, ennek következtében feltehetően a balladatípus kialakult, többé-kevésbé állandósult szövegszerkezeteit, sztereotípiáit mutatják. De az is lehet, hogy a sorvadás, a lassú elhalás jeleit hordozzák magukon ezek a késői szövegek. Demeter Lajos közleményéből a késői változatokat ismerheti meg az olvasó, arra nem talál adatot, hogy milyen kísérletek, milyen próbálkozások folyamán alakult a ballada olyanná, amilyennek a 20. század második felében gyűjtött változatai láttatják.

A ballada korai népi változatainak megismerésében Kanyaró Ferenc (1859–1910) hagyatékának feltárása hozott áttörést. Ez – a kéziratári és levéltári állományban három helyen lappangó hagyaték – őrizte meg a kolozsvári unitárius főgimnáziumi diákok mintegy másfél évtizeden át folytatott folklórgyűjtő tevékenységének eredményeit, annak a kitartó munkának az eredményeit, melyet Kanyaró Ferenc szervezett és irányított 1892 és 1906 között. Nincs itt helye annak, hogy részletesen kitérjünk a hagyaték mibenlétére, sorsára, feltárásának történetére – különben is több alkalommal foglalkoztunk vele⁵¹ – elég, ha röviden vázoljuk, miként oszlanak meg Kanyaró Ferenc diákjainak gyűjtései a három intézmény állományában.

A hagyatékban az a része, mely a diákok 1892–1896 közötti balladagyűjtését tartalmazza, Budapesten található, a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában.⁵² A kiadásra előkészített kéziratot Kanyaró Ferenc 1896. május 18-án postázta a Kisfaludy Társaságnak, abban a reményben, hogy a Társaság még abban az évben megjelenteti a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatában. A gyűjtemény sem a millennium évében, sem később nem jelent meg, a kéziratot azonban Kanyaró Ferenc nem tudta visszaszerezni, noha többször is tett erre kísérletet. Ennek következtében a balladák egy része, azok

a szövegek, melyeknek nem maradt Kolozsváron másolata, Kanyaró Ferenc számára örökre elvesztek. A kézirat, noha csupán három-négy év gyűjtőmunkájának eredményét foglalja magában, a kolozsvári diákok balladagyűjtésének legnagyobb és legmarkánsabb részét tartalmazza, s emellett számunkra azért is különösen fontos, mert a többnyire datálatlan balladalejegyzéseket legalább hozzávetőlegesen el tudjuk helyezni a diákgyűjtések másfél évtizedes folyamatában: ha a Kisfaludy Társasághoz felküldött gyűjteményben szerepel egy szöveg, arról biztosan tudhatjuk, hogy 1896. május 18. előtt került feljegyzésre.⁵³

Okulva a Budapestre küldött kézirat visszaszerzésétlenségéből, a 20. század elején Kanyaró Ferenc másolatot készített és erről további másolatot készített a diákoktól beérkezett balladákról. A másolatokon rendszerint nincs feltüntetve a gyűjtő neve és a gyűjtés éve, csupán a helységneve szerepel, ahonnan a balladát gyűjtötték, s esetenként Kanyaró Ferenc rövid magyarázó jegyzete. Az egykor a kollégiumi nagykönyvtárban elhelyezett második másolatot (nevezzük *Biztonsági másolatnak*) ma a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratárának unitárius állománya őrzi néhány diákgyűjtő eredeti folklórgyűjteménye és Kanyaró Ferenc letisztázott kézíratainak és másolatainak társaságában. A Biztonsági másolatban többnyire azok a szövegek találhatók, melyeket a kolozsvári diákok 1896 után gyűjtöttek, de találunk közöttük olyan szövegeket is, melyek a budapesti kéziratban is szerepelnek.

Kanyaró Ferenc tulajdonképpen hagyatéka, az a hatalmas kéziratömeg, melyet halála után a lakásán találtak, s az unitárius egyház mentett meg az elkallódástól, ma Kolozsváron, az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában található. A rendezetlen állományban ideiglenesen elkülönített folklórcsomagok rendszerezés nélkül tartalmazzák a diákok eredeti folklórgyűjtéseinek kézíratait, Kanyaró másolatait és jegyzeteit, téma szerinti balladacsoportosításait és adatgyűjtéseit. Az itt található kéziratokból lehet megtudni, hogy kinek a gyűjtéséből származik egyik-másik ballada, hányadik osztályos volt a gyűjtő, s ennek ismeretében a gyűjtés évét is ki lehet következtetni az iskolai értesítők segítségével.

A három különböző intézményben őrzött Kanyaró-hagyaték darabjai néha fedik egymást, olyan helyzettel is találkozhatunk, hogy mindhárom helyen megtalálható egy adott ballada szövege, néha csak két-tőben, de az is előfordul, hogy csupán egy helyen őrződött meg a balladák egy része. Különösen jellemző

⁵¹ Vö. OLOSZ Katalin 2003, 31–45; 2008; 2009.

⁵² KANYARÓ Ferenc [1896].

⁵³ A felső határ Kanyaró Ferenc kísérő levelének dátuma. A kiadásra előkészített kéziratban a balladák rendszerezve, tipológiai sorrendben és az adott típus valamennyi változatával követik

egymást, folyamatos sorszámozással és lapszámozással. Ebből arra lehet következtetni, hogy a gyűjteménybe legkésőbb az 1895-ös karácsonyi szüenidő idején gyűjtött szövegek kerülhettek be, melyeket Kanyaró Ferenc 1896 januárjában kapott kézhez.

ez a budapesti kézirat, melynek darabjai közül sokat a diákok eredeti kézírásában úgy küldött el Kanyaró Ferenc, hogy nem maradt Kolozsváron másolata. A több kéz írásában fennmaradt szövegek összevetése azzal az előnnyel jár, hogy tiszta képet alkothatunk Kanyaró Ferenc munkamódszeréről: publikálásra szánt másolataiban nyomon követhetők kisebb-nagyobb beavatkozásai a szövegekbe, máskor pedig meggyőződhetünk szövegűségekre való törekvéséről, ragaszkodásáról a diák által feljegyzett eredeti szöveghez.

Butyka Imre balladájának kilenc változatát találtam meg Kanyaró Ferenc hagyatékában, s mind a kilenc ép- vagy töredékes szövegről pontosan megállapítható, hogy 1896-ig feljegyzésre került: hármat, melyeknek a gyűjtőjét is ismerjük, külön is datált a diák vagy az irányító tanár, a másik hat pedig szerepel az 1896-ban Budapestre küldött *Székely népballadák és románcok* című kéziratban. A datált kéziratok közül egyen 1896-nál korábbi évszám szerepel: Homoródszentpálon 1894-ben jegyezte fel a balladát egy nyolcadikos nagydiák. Mai ismereteink szerint Butyka Imre balladájának ez a legkorábban feljegyzett népi változata. Tulajdonképpen azonban a Kanyaró Ferenc diákjai által gyűjtött további nyolc ballada is a legkorábbi feljegyzések közé sorolható. Ezek a feljegyzések egyben arról is hírt adnak, hogy hat-nyolc évvel a gyilkosság megtörténte után már nemcsak az események színhelyének közvetlen közelében ismerték a balladát, de Székelyföld egész területéről és azon kívüli településekről is szállingóztak adatok a ballada ismertségéről. Az egymástól nagy távolságra lévő gyűjtőpontok felbukkanása tulajdonképpen annak köszönhető, hogy a kolozsvári iskola az unitáriusok egyetlen főgimnáziuma volt Erdélyben, ennek következtében távoli vidékekről is (mint például Háromszékről) oda vitték gyermekeiket tanulni az unitárius szülők. A nagy területi lefödöttség egyben a Kanyaró Ferenc által irányított gyűjtőmozgalom behatároltságát is jelentette: az adatok túlnyomó többségét, csaknem teljes mennyiségét unitárius vidékeken – szülőfalujukban vagy annak környékén – gyűjtötték a kollégium tanulói, s csak véletlenszerűen került feljegyzésre olyan adat, mely az unitáriusok szálláshelyein kívül eső vidéket képviselt.⁵⁴ További arányeltolódásokat eredményezhetett az a körülmény is, hogy azokban az években, amikor a népköltészeti gyűjtőmozgalom kibontakozott, honnan származó diákok népesítették be a kollégium osztályait, s közülük kik vállalkoztak folklórgyűjtésre.

Kanyaró Ferenc diákjainak korai feljegyzései arról győznek meg, hogy Kibédi Domokos Ferenc verse gyorsan és nagy területen vált ismertté: a vers kezdő strófája csaknem minden változatban megtalálható, s a másik két versszak részletei is gyakran felbukkannak építőelemekként, melyeket más-más megoldást találva hasznosítottak. E korai változatokat szemlélve arra is rá kell döbbenünk, hogy Domokos Ferenc verse – jóllehet ritmusában, versépítésében, hangvételében egyaránt meglepően jó alkotás (melyről hamarabb elhihető, hogy a szájhagyományban csiszolódott olyanra, amilyen, s nem egy falusi versfaragó kreációja) – a szájhagyományban jelentős változásokon/változtatásokon ment át: a kollektív népi ízlés alakított rajta, a valós vagy valósnak vélt eseményekhez próbálták igazítani, szükségét érezték, hogy érzelmi viszonyulásuknak is hangot adjanak, s eközben nem mindig találták meg a legjobb költői megoldást. Mindez azt is jelenti, hogy sokféle próbálkozás, sokféle megoldási kísérlet nyomán stabilizálódott az a szövegszerkezet, melyet ma *A meggyilkolt csendőr* balladatípus jellegzetes konstrukciójaként tartunk számon.

Az alakítgatás folyamatára Kanyaró Ferenc is felfigyelt, aki Harmath Lujza cikkét megelőzően is tudott arról, hogy népi verselő alkotása került forgalomba. Mi több, kellett ismernie Kibédi Domokos Ferenc versét, különben nem fűzte volna az alábbi magyarázó jegyzetet az 1894-ben feljegyzett homoródszentpáli változathoz (1. sz. ballada) a Kisfaludy Társasághoz 1896-ban elküldött gyűjteményben: „Egyszerű székely ember műve ez, ki egy-egy versét ki is nyomtatja, s maga elterjeszti a sokadalmak alkalmával. *A nép alakító költői tehetsége már megkezdte munkáját példányunkon.* [Kiemelés tőlem: O. K.] A ballada hőse, Butyka Imre valami hat vagy hét éve a korondi postát kísérte télvíz idején Udvarhelyre. Ez útjában a Kalonda nevű hegyen támadta meg három oláh legény, kiket egy volt postaszolga biztatott fel e vállalatra. A postakocsis elszaladt és megmenekült. Butyka Imre mindvégig helyt állott. A nép számos balladában örökítette meg a bátor csendőr emlékét. Úgy értesülök, hogy egy r. kt. diák is írt balladát ugyan e tárgyról Háromszéken, s művét maga készítette dallamával együtt szintén elterjesztette a nép között. Mennyiben való ez, nem tudom eldönteni”.⁵⁵

Kanyaró Ferenc jegyzete nemcsak azért fontos számunkra, mert hitelesíti Harmath Lujza közlését a kibédi poétát illetően, de abból a szempontból is, hogy általa megsejthetünk valamit a szájhagyomány

⁵⁴ A kollégiumban tanuló más felekezeti diákok révén kerülhetnek elő ilyen adatok, de a Kanyaró-hagyaték egészében előfordulnak olyan szövegek is, melyeket utazás közben jegyeztek le a diákok, vagy Kolozsváron találtak más vidékről származó adatközlőkkel.

⁵⁵ Kanyaró Ferenc [1896], 139/88. sz. Az utolsó két mondatot („Úgy értesülök, hogy...”-tól kezdve) Kanyaró Ferenc utólag áthúzta, feltehetően azért, mert a közölt tartalom valós voltát nem volt módjában igazolni. Az utókor számára azonban érdekes információ, ami további kutatásra kínál alkalmat.

útján tovaterjedő információ-áramlás természetéről: arról, hogy miként keverednek valós és valótlan elemek a reális történet elmondása/továbbadása során.

A Kanyaró Ferenc diákjai által összehordott kilenc szövegváltozat pedig annak beszédes bizonyítéka, hogy sok próbálkozás árán alakul ki, születik meg egy népballada – még ha kiindulás adva is van valamilyen kezdő megszövegezés. E korai feljegyzések révén tanúi lehetünk annak a „küzdelemnek”, mely a tartalom megfelelő elemeinek kiválasztásáért és a tartalmi elemek adekvát formában való elmondásáért folyt. A tartalom – a csendőrgyilkosság és az ahhoz való érzelmi-etikai viszonyulás – és a forma – ez esetben Domokos Ferenc verse, valamint a szájhagyományban élő, balesetek és bűntények elmondására meghonosított formulakészlet – óhatatlanul szembekeült egymással a valós esemény időbeli közelsége és atipikus volta miatt: ismert volt a gyilkosság története egészen az apró részletekig, ezek ismeretében viszont Butyka Imre halála sokkal inkább egy véletlen balesethez volt hasonlatos, mint a bűntényballadákban megénekelte gyilkosságokhoz. Emiatt aztán nehezen lehetett eldönteni, hogy a szájhagyományozó költészetnek mely elemei alkalmasak Butyka Imre tragédiájának maradéktalan elmondására. Következésképpen a korai balladaváltozatok egyikében például egymás mellett fordul elő a kibédi poéta kezdő versszaka és a balesetballadák jellemző kezdőformulája: „*XY mit gondoltál, mikor hazul elindultál...*” (lásd a 2. számú, alsóbencédi változatot). Hasonló okból fogadhatta el az erdélyi falvak népe – egyből és egyöntetűen – Domokos Ferenc később emblematikussá váló sorát („*vérét vették, mint a fogolymadárnak*”); és ezért vették át a kibédi verselő alkotásából azokat a részeket is, melyek a hős vértelenségét és az esemény váratlan bekövetkeztét emelték ki (Butyka Imrét „más pénzéért” ölték meg, illetve, hogyha ő ezt tudta volna előre, nem következne be a tragédia).

Atipikus volt a kalondai gyilkosság olyan szempontból is, hogy a gyilkosok nem a székely közösség tagjai voltak: kívülről jövő orv támadás folytán ártatlanul vesztette életét a fegyveres csendőr – ismét olyan motívum, mely sokkal inkább a véletlen szerencsétlenség áldozatául esett balesetballadák hőseit juttatta eszébe a korabeli embereknek, mint a bűntényballa-

dák szereplőit. Ez utóbbiakban a népi jogérzet mindig igazságot szolgáltat bűnösnek és áldozatnak egyaránt: sajnálkozik azon, hogy valamilyen oknál fogva megölték a balladahőst, de elégtétellel veszi tudomásul, hogy a gyilkos tömlőbe vagy akasztófára jutott. A kalondai gyilkosság „forgatókönyvéből” ez az elem is hiányzott. A gyilkosok elfogásáról még hírt adtak a korabeli újságok, a balladaváltozatok némelyike is tud a gyilkosok kilétéről, büntetésükről azonban aligha vett tudomást a korabeli társadalom.⁵⁶ Mint ahogy a ballada változataiban sincs nyoma a gyilkosok bűnhődésének. A balladai kompozícióban a „gyilkos elnyeri méltó büntetését” mozzanat helyett a sajnálkozásnak, a részvétnek adtak hangot, különösen kiemelve azt a tényt, hogy az áldozatnak még csak az sem adatott meg, hogy szülőföldje temetőjében nyugodjék. Ennek az érzésnek a kifejezésére a baleset- és bűntényballadákban egyaránt előforduló kedvelt formulát („*XY nyisd kapudat / halva hozzák szép fiadat*”) alakították úgy át, hogy Butyka Imre tragédiájáról szóljon.

A korai lejegyzések arról is árulkodnak, hogy olykor-olykor egy másik balladatípus – *A megszólaló halott, A meggyilkolt huszár* – struktúrájába, szöveggörnyezetébe próbálják belegyömöszölni Butyka Imre történetét.⁵⁷ A későbbi gyűjtések bizonyítják, hogy ezek a próbálkozások nem bizonyultak életképesnek.

Az alábbiakban közöljük *A meggyilkolt csendőr* típusú balladának azokat a változatait, melyeket Kanyaró Ferenc kolozsvári diákjai gyűjtöttek a 19. század utolsó évtizedében. Tekintettel arra, hogy a változatok egytől egyig megtalálhatók Kanyaró Ferenc 1896-os összesítő gyűjteményében, s csupán három változatnak ismerjük az eredeti lejegyzését is (a diák kéziratát), közlésünkben egységesen a *Székely népballadák és románcok* című budapesti kézirat szövegeit vesszük alapul, megtartva annak korabeli helyesírását és jelezve, ha az eredeti lejegyzésben jelentős eltérések mutatkoznak.⁵⁸ A gyűjtő nevét, a gyűjtés pontos idejét minden esetben a diákok eredeti kézírata alapján volt módunkban feltüntetni. Esetenként hivatkozunk a „Biztonsági másolat”-ra is, részben azért, mert rendezett kéziratári állományban Romániában ez elérhető, részben pedig Kanyaró Ferenc esetleges újabb jegyzeteiért.⁵⁹ A változatoknak csak abban az esetben van címük, ha a forrásul használt kéziratban is címmel szerepel.

⁵⁶ A rablógyilkosok ügyét első fokon a székelyudvarhelyi királyi törvényszék tárgyalta 1889. április 29. – május 7. között. A végzetésként hozott ítélet szövegét Tófalvi Zoltán találta meg és tette közzé. Lásd TÓFALVI Zoltán 1992, 24–25. Első fokon Emrich [sic!] Mártont halálra ítélték, a másik kettőt életfogytig tartó fegyházra. Az ítéletek 1889. november 7-ig fellebbezhetők. A perről és az első fokú ítéletről nem találtam híradást a *Kolozsvárban*. A per további fejleményéről nincs tudomásom.

⁵⁷ Lásd a marosvásárhelyi (9. sz.) változatot.

⁵⁸ Az eltérések szemlézése nem terjed ki a helyesírási hibákra, melyeket Kanyaró Ferenc mindig kijavított a kor helyesírási szabályainak megfelelően.

⁵⁹ Hivatkozásainkban a megszokott könyvészeti utalások mellett a következő rövidítéseket használjuk: *Lvtár* = Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár. Kanyaró Ferenc hagyatéka; *Biztonsági másolat* = Kézirat-kolligátum. XIX–XX. század. Kanyaró hagyatéka, ismeretlen kéz írása. Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár. Jelzete: MsU 2105.

1.

Butyka Imre

Hallották-e, Korondfalván mi történt?
A korondi csendőrkáplárt megölték.
Vérét vették, mint a fogoly madárnak
A korondi Butyka János fiának.

Hej de szépen szól a korondi harang;
De még szebben az erdei vadgalamb:
Azt kesérgi egész Korond falúja:
Kit megöltek künn a hegyen a porba'.

Künn a hegyen mossza holló a fiát:
Ezen percben a búbanat itt talált.
Ha előre tudta volna istentől,
Nem félt volna három oláh legénytől.

Négy óraker Korond falván kávézott,
Estve hétker piros vére kiomlott.
Butyka János, nyisd ki a te kapudat:
Halva hozzák a te csendőr fiadat.

De nem ide, a magad szállására;
Hanem a korondi nagy kaszárnyába...
Homoródszentpál, Udvarhely m.
Gyűjtötte: Székely Ferenc, 1894.⁶⁰

2.

Butyka Imre

Hallod rózsám, Kalondába' mi történt?
Butyka Imrét más pénzéér' megölték.
Vérít vették, mint a fogoly madárnak,
Butyka Imre háromszéki zsandárnak.

Butyka Imre, te akkor mit gondoltál,
Mikor hazul utadra elindultál,
Én egyebet akkor nem is gondoltam:
Bánatos út, amelyre én indultam.*

Korond közül hét óraker kiindult,
Nyolc óraker piros vére megcsordult.
Nem félt volna ő tizenkilc legénytől,
Minthogy három száz vagy oláh embertől.

Butyka János, nyisd kapudat, kapudat,
Halva hozzák szép fiadat, fiadat;
De nem ide a te kis szállásodra,
Hanem a nagy korondi kaszárnyába.
Alsóbencéd, Udvarhely m.
Gyűjtötte: Mikó Imre, 1896.⁶¹

* A második strófát így is lehet hallani:
Butyka János mit gondoltál,
Mikor hazul elindultál?
Én egyebet nem gondoltam:
Bánatos útra indultam.

[Kanyaró Ferenc megjegyzése]

3.

Hallod pajtás, Pálfalvában mi történt:
Háromszéki Butyka csendőrt megölték.
Vérét vették, mint a fogoly madárnak,
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.

Butyka csendőr elindula messzire,
Pálfalváról Magyarország szélire.
De hogyha ő tudta volna Istentől,
Nem félt volna három oláh legénytől.

⁶⁰ KANYARÓ Ferenc [1896], 139/88. sz. Kanyaró Ferenc ehhez a balladához fűzte a már idézett megjegyzését. A ballada eredeti lejegyzése: SZÉKELY Ferenc 1894, 13–14/17. sz. Az eredeti kéziratban a 7. sorban *Korond faluja* helyett *Korond falúja* szerepel, a negyedik strófa utolsó két sorában a *kapudat–fiadat* rímpárban a rímhívót Kanyaró Ferenc változtatta *kapodat*-ra.

⁶¹ KANYARÓ Ferenc [1896], 140/89. sz. A ballada eredeti lejegyzése: Lvtár, 18. csomag. Mikó Imre kéziratának ismeretében megállapítható, hogy Kanyaró Ferenc a második és a negyedik versszakot ritmikailag átszerkesztette, az első versszak ritmusához igazította. A második strófa az eredeti kéziratban úgy szerepelt, ahogy Kanyaró mint változatot feltüntetette a ballada után, a negyedik strófa pedig csonka volt és ritmus-hibás: „Butyka János nyisd kapudat, nyisd kapudat, / Halva hozzák szép fiadat, szép fiadat, / De nem ide szállásodra, a korondi kaszárnyába”. – *Biztonsági másolat*: 376. lap. Eltér mind a főszövegben közölt 1896-os szövegtől, mind a Mikó Imre eredeti lejegyzésétől. A három strófára terjedő szöveg két első versszaka egyezik a Kanyaró és Mikó-kézirat első és harmadik versszakával, a harmadik strófa pedig így szerepel: „Butyka János nyisd kapudat, / Halva hozzák szép fiadat. / De nem ide szállásodra: / A korondi kaszárnyába”. Ezt a filológiai változatot a 20. század elején készíthette Kanyaró Ferenc, mert a balladához a következő jegyzetet csatolta: „Butyka Imrét valami 20 éve, mikor a pénzes postát kísérte, megölték a Korond fürdő melletti Kalonda hegyen. Nagy feltűnést keltett a székelyek közt a fegyveres csendőr nyomorult elveszése. Még ma is ritka helyen nem éneklék a reá költött balladákat. A fennebbihez hasonló

balladát Harmath Lujza szerint kibédi Domokos Ferenc készítette, ki vásárokon 5-10 krért árulja »Verses nótáit«, köztük a csendőrrel szólót is. A kibédi változat eltérő része így hangzik:

Hét óraker még Korondon jól ivott,
Nyolc óraker piros vére kicsordult,
Piros vére kicsordult a nagy hóba
Maga pedig ráesett az útdombra.

Vele volt még a gyáva postakocsi,
Ki fut hogyha él, talán még mostan is.
De ha Butyka tudta volna elején,
Meg nem ölte volna őt úgy tíz legény.

Csak ennyi, ily homályos és befejezetlen a néppoéta műve. Lásd *Aranyosvidék*, 1897. 23. sz.” A ballada alsóbencédi szövegének filológiai változatai bepillantást engednek Kanyaró Ferenc szöveggondozói eljárásába, melynek során igyekezett kijavítani az eredeti lejegyzés ritmushibáit. 1896-os másolatában kiegészítette a kevesebb szótagszámú sorokat a második versszakban, s meg rövidítette a hosszabb sorokat a negyedik strófában. A 20. század elején, nem emlékezve arra, hogy miként járt el korábban a ritmushibák eltüntetése érdekében, az eredeti szöveg második versszakát elhagyta, az utolsót pedig más ritmusú, rövidebb soros strófává alakította. Jegyzetében a kibédi poéta versének első versszakát elhagyta, mivel azzal – a helymegjelöléstől eltekintve – szó szerint egyezett a bencédi változat első strófája.

– Nyisd ki, anyám, tulipántos kapudot:
Halva hozzák a szép csendőri fiadot.
De nem hozzák a szülő falujába,
Háromszéknek temető sírdombjára.

Bölon, Háromszék m.
Gyűjtő és évszám nélkül, 1896 előtt⁶²

4.
Hallod, rózsám, Pálfalvában mi történt?
Csíkzsögödi Bocskor Endrét megölték.
Vérét vették, mint a fogoly madárnak,
Csíkzsögödi Bocskor Endre zsandárnak.

Vérét vették az útnak a porába;
Testét vették egy ibolya bokorba.
Csikdelne, Csík m.
Gyűjtő és évszám nélkül, 1896 előtt⁶³

5.
Hallod pajtás, a Kalondán mi történt:
Szegény csendőrt más pénziért megölték.
Vérít vették, mint a fogoly madárnak,
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.
Héjjasfalva, Nagyküküllő m.
Gyűjtő, évszám nélkül, 1896 előtt⁶⁴

6.
Hallottatok, hogy Pálfalván mi történt:
Szegény csendőrt más pénziért megölték,
Hat órákor még Korondon kávézott,
Hét órákor piros vére mind elfolyt.
Fejszét vágtak az ő gyenge fejébe,
Bajnétot ütöttek gyenge szívébe.
Ha ő eztet tudta volna istentől,
Nem félt volna három szolga legéntől.
Szentgerice, Maros-Torda m.
Gyűjtő és évszám nélkül, 1896 előtt⁶⁵

7.
Hallod, pajtás, Fejérváron mi történt?
Egy szép zsandárt megöltek a pénzéért.
Hat órákor kávéházba kávézott,
Hét órákor piros vérebe' gázolt.
Vérét vették, mint a fogoly madárnak,
Háromszéki Bakó Imre zsandárnak.
Várfalva, Torda-Aranyos m.
Gyűjtő nélkül, 1896.⁶⁶

8.
Hallod, pajtás, Bánfialván mi történt?
Megöltek egy zsandárt a más pénziért.

Nyolc órákor még a kávéházba volt;
Tíz órákor piros véreben aludt.
Torockó, Torda-Aranyos m.
Gyűjtő, évszám nélkül, 1896 előtt⁶⁷

9.
Hallod, pajtás, Vásárhelyen mi történt:
Butyka Imrét megölték a pénzéért.
Ottan feküdt Vásárhely határszélén
S megtalálták harmadnapnak reggelén.

II.
Vérbe fekve
Feküdt ott agyon verve.
Arany sarkantyúja
Vérbe volt fagyva.
Hímezett ruhája
Le volt róla húzva.
Az ezüst órája
Is el volt rabolva.
Hímezett mellénye
El volt tőle véve;
Mikor megtalálták,
Véréből kihúzták,
Nem ismertek rája:
Úgy el volt változva.

III.
Oda megy az édes anyja,
Költi, de nem hallja,
Oda megy az édes apja,
Költi, de nem hallja.
Oda megy édes rózsája,
Költi és meghallja:
– Kelj fel, kelj fel, Butyka Imre,
Borulj a vállamra.
– Felkelnék én, édes rózsám,
Csak a két lábamot bírnám.
Csináltatsz-e nekem
Ezüstből koporsót?
– Csináltatok, édes rózsám,
Aranyból koporsót.
Marosvásárhely, Maros-Torda m.
Gyűjtötte: Kovács Gyula, 1896.

Kanyaró megjegyzése:
Úgy látszik három ballada töredékéből van össze-
rakva. A középső rész eredetileg valami megölt hu-
szárról szólhatott.⁶⁸

⁶² KANYARÓ Ferenc [1896], 142/91/I. sz. A 91. szám alatt Kanyaró Ferenc Butyka Imre balladájának töredékeit közölte. A bölöni változatnak további két másolata van: Lvtár, 50. csomag, Kanyaró kézírása és az arról készült *Biztonsági másolat* 377. lap. Ezekben a második versszak második sora – „Pálfalvától Magyarország szélire” – így szerepel: „Három falu, Magyarország szélire”.

⁶³ KANYARÓ Ferenc [1896]: 142/91/II. sz. – A hagyatékban további másolatot nem találtunk.

⁶⁴ KANYARÓ Ferenc [1896]: 143/91/V. sz. – Másolata nincs.

⁶⁵ KANYARÓ Ferenc [1896]: 143/91/III. sz. – Másolata nincs.

⁶⁶ KANYARÓ Ferenc [1896]: 143/91/VI. sz. – Eredeti kézírata: *Lvtár*, 18. csomag. A balladatöredék után megjegyzés: „Várfalvi nóta, 1896.”

⁶⁷ KANYARÓ Ferenc [1896]: 143/91/IV. sz. – Eredeti lejegyzése: *Lvtár*, 51. csomag (gyűjtő és a gyűjtés évének megjelölése nélkül); *Biztonsági másolat*: 378. lap.

⁶⁸ KANYARÓ Ferenc [1896], 141/90. sz. A szöveg eredeti lejegyzése: *Lvtár*, 50. csomag. Kovács Gyula II. osztályos tanuló 1896-ban jegyezte le a balladát. A kisdíák nehezen küzdött meg a lejegyzés nehézségeivel, íráskészsége kezdetleges, durva helyesírási hibáktól hemzseg a szövege, melyet strófákra tagolás ⇒

Kanyaró Ferenc hagyatékában találtunk néhány olyan szöveget is, melyek nem a Butyka Imre haláláról szólnak, de világosan kivehető bennük, hogy a Kibédi Domokos Ferenc verse szolgált modellként a helyi esemény elmondására. E szövegek közül kettőben csak az első versszak szerepel indító formulaként; pontosabban: egy strófára terjedő töredékekről van szó, melyekben a helyi eseményhez idomítják a kibédi poéta első versszakát. A két töredéket Kanyaró Ferenc úgy vette fel 1896-os gyűjteményébe, mint a *Hosszú Pálné leánya* változatait.⁶⁹ Számunkra azért különösen fontos e két töredék felbukkanása a kolozsvári diákok gyűjteményében, mert félreérthetetlenül jelzik a kibédi poéta versének gyors elterjedését és első strófájának formulává alakulását. Még érdekesebb egy alsórákosi bűntényballada, mely nagyon közel áll Butyka Imre balladájának eredeti, Kibédi Domokos Ferenc által megfogalmazott szövegéhez, s melyet a kolozsvári diákok ugyancsak a 19. század 90-es éveiben (1896. május 18. előtt) rögzítettek. A ballada szövege a következő:

A fogarasi Solymosi Eszter

Hallod, rózsám, Fogarasba mi történt?
Azt a szegény datki leányt megölték.
Vérit vették, mint a fogoly madárnak,
Annak a szegény datki leánykának.

Nagypénteken hét órákor kávézott,
Este tízkor piros vére kiomlott.
Piros vére kiomlott a fazékba,
Gyenge teste leromlott a templomba.

⇒ nélkül írt le. Az eredeti lejegyzésben a balladahős Butka Imre néven szerepel. Kanyaró Ferenc két másolatot készített a kisdíák példányáról, ezek egyike szerepel az 1896-os kéziratban (nálunk: a főszövegben), a másikat feltehetően a 20. század elején készítette (Lvtár, 50. csomag). Kanyaró második másolata került be a *Biztonsági másolat*ba: 378–379. lap. Nem lévén kéznél az 1896-os másolat, Kanyaró ettől eltérő, más megoldásokat talált a ritmushibák, szövegromlások kijavítására a második másolatban. Nem térünk ki a három filológiai változat részletes összevetésére, csupán a minket közelebbről érdeklő első strófát közöljük a diák kéziratából és Kanyaró Ferenc második másolatából.

Diák kézírata (Lvtár, 50. csomag)

Hallod pajtás, Vásárhelyen mi történt,
Megölték Butka Imrét a pénzéér
Ott feküdt Vásárhelynek határszélén
S megtalálták harmad napnak reggelén.

Kanyaró F. második másolata (Lvtár, 50. csomag)

Hallod, pajtás, Vásárhelyen mi történt?
Butka Imrét a pénzéér' megölték.
Ott feküdt a város határa szélén
S megtalálták harmadnapnak reggelén.

Piros vérit évegbe pecsételték,
Gyenge testit az Oltba belevették.
Hogyha ő ezt tudta volna Istentől,
Nem félt volna három zsidó legénytől.

De ő eztet nem tudta az Istentől,
Megijedett három zsidó legénytől.
Alsórákos, Nagyküküllő m.⁷⁰

A hasonlóságot Kanyaró Ferenc is észrevette, meg is jegyezte a ballada végén: „Úgy látszik, e csonka balladát a korondi csendőrkáplár, »Butyka Imre« nótája után, s tehát alig két-három éve, hogy készítették.”⁷¹

7. Aligha van a magyar népköltészetben még egy olyan népballada, melynek alakulását születése „pílanatától” az első évtizedekben végbemenő változásokig olyan gazdag dokumentációval követhetnénk nyomon, mint *A meggyilkolt csendőr* balladáját. Életének első évtizedéről a kolozsvári unitárius kollégium diákjai gyűjtöttek adatokat, a következő évtized Vikár Béla erdélyi gyűjtéseinek köszönhetően gazdagítja ismereteinket a ballada formálódásának alakulásának folyamatáról, valamint dallamáról. 20. század eleji erdélyi gyűjtőútjai során Vikár Béla több helyen is rátalált Butyka Imre balladájára, melyeket a közelmúltban közzétett Vikár-adatbázis⁷² jóvoltából ismerhetünk és tanulmányozhatunk. Vikár Béla a század első éveiben elsősorban Udvarhelyszéken gyűjtött, feljegyzései között azonban véletlenszerűen felbukkannak más vidékekről származó adatok is. Következzenek most a Vikár-gyűjtés darabjai.⁷³

Kanyaró Ferenc megjegyzése a második másolat végén: „Érdekes példája, mint olvasztják össze a székely csendőr egyszerű balladáját a régi, s talán legnépszerűbb Tisza melléki legszebb balladával: Megöltek egy legényt / Hatvan forintjáért, stb.”

⁶⁹ KANYARÓ Ferenc [1896], 145/93/I–II. A két töredék szövege:

Hallották-e, Patakfalván mi történt?
Hosszú Pálné legszebb lányát megölték.
Vérit vették, mint a fogoly madárnak,
Hosszú Pálné szőke-piros lányának.
(Homoródszentpál)

Hallod, rózsám, Kalondába mi történt:
Csaplárosné barna lányát megölték.
Vérit vették, mint a fogoly madárnak,
Csaplárosné barnapiros lányának.
(Székelykeresztúr)

⁷⁰ KANYARÓ Ferenc [1896], 144/92. sz.

⁷¹ Uo.

⁷² VIKÁR Béla 2009.

⁷³ A balladákat folyamatosan számozzuk a későbbi hivatkozások megkönnyítése érdekében.

10.

Hallád pajtás, hogy Korondon mi történt?
Szegény csendőrt más pénziért megölték.
Vérít vették, mint a fogoly-madárnak,
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.

Még a feje ketté nem vala vágva,
Hátra nézett és egy nagyot sóhajta:
Jaj Istenem, látom-e még hazámat,
Az én édes jó apámat s anyámat?

S nyolc órákor még Korondon kávézott,
S most kilenckor piros vére kiomlott.
S piros vére kiomlott a nagy hóra,
Maga pedig leborult az utmartra.

Harmadnapra édesapja megtudta,
Hogy a fia a kalandon meghala,
A nagy Isten bizonyíték ott az égbe,
Hogy a testyit belétötték a földbe.

(1888-ban történt a dolog)*

Nagykede, Udvarhely m.
Adatközlő: Ambrus Jánosné
Gyűjtötte: Vikár Béla, 1900. márc. 14.⁷⁴

* Az utolsó versszak és a történet datálása ismeretlen adatközlő kiegészítése.

11.

Hallottátok a faluban mi történt?
Szegény csendőrt más pénzért megölték.
Vérít vették mint a fogoly-madárnak,
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.

Négy órákor Korond felől megindult,
Nyolc órákor piros vére locsogott,
Piros vére a nagy úton mind elfolyt,
Gyöngé testje a sánc martjára borult.

Gyere, pajtás, hiszen testvérek vagyunk,
Vaj megélünk, vagy az úton meghalunk!
Hosszú szurony szúrta meg a szívemet,
A nagy Isten hogy megáldjon tégedet.
Rugonfalva, Udvarhely m.
Adatközlő: Forgács Juli, cigányasszony
Gyűjtötte: Vikár Béla, 1902, augusztus⁷⁵

12.

Hallod pajtás a Korondon mi történt?
Butyka Imrét más pénziér' megölték.
Vérít vették, mint a fogoly-madárnak,
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.
Rugonfalva, Udvarhely m.
Adatközlő: Szóke Juli 32–34 éves
Gyűjtötte: Vikár Béla, é. n.⁷⁶

13.

Butyka Imre

Hallod pajtás, Korond táján mi történt:
háromszéki Butyka Imrét megölték.
Vérét vették, mint a fogoly-madárnak,
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.
Szentábrahám, Udvarhely m.
Adatközlő: Tóth Vilmos
Gyűjtötte: Vikár Béla, é. n.⁷⁷

14.

Hallottátok, az Kaládon mi történt?
Szegény legényt más pénziér' megölték.
Vérít vették, mint a fogoly-madárnak
A pálfalvi legügyesebb zsandárnak!
Hat órákor még Korondon kávézott,
Hét órákor piros vére kicsordult.
(vagy: a Kaládon locsogott)
Szováta, Maros-Torda m.
Adatközlő: Dénesi Jóskáné Szabó Róza
Gyűjtötte: Vikár Béla, 1904. július 16.⁷⁸

15.

Hallod pajtás, Szerédában mi történt?
Azt a szegény Butyka Imrét megölték,
Vérét vették, mint a fogoly-madárnak,
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.
Hely nélkül, Csík megye (Kolozs m.)
Adatközlő: Kokas István
Gyűjtötte: Vikár Béla, é. n.⁷⁹

16.

Hallották-e, Korond mellett mi történt
Buttyka Embre zsandár legényt megölték
Vérét vették mint a fogoly-madárnak
Buttyka Embre háromszéki zsandárnak.
Hely nélkül, Csík megye
Adatközlő: Gözsy Géza
Gyűjtötte: Vikár Béla, é. n.⁸⁰

⁷⁴ VIKÁR Béla 2009. Incipit: Hallád pajtás, hogy Korondon mi történt. – Dallammal, kottával – Az elektronikus adathordozón (DVD-n) összesített Vikár-adatbázis felöleli a Vikár-hagyaték teljes hangzó-, szöveg- és fényképanyagát. A Sebő Ferenc szerkesztésében, Küllös Imola szöveggondozói közreműködésével készült adatbázis hozzáférhetővé teszi Vikár Béla hangfelvételeit, a hangfelvételek kottáit, a különböző intézmények kéziratárában tárolt, gyorsírásból folyóírássá áttett szövegeit – lehetőséget teremtve (sok minden egyéb mellett) a több helyen előforduló szövegek egymáshoz való viszonyának tisztázására, s tág teret biztosítva a több szempontú és gyors keresésnek. Tekintettel arra, hogy jelen esetben a szövegek állnak érdeklődésünk előterében, a kezdősorok (Incipit) szerinti keresés lehetőségével élünk.

⁷⁵ VIKÁR Béla 2009. Incipit: Hallod rózsám, a falunkban mi történt? – Dallama nincs.

⁷⁶ VIKÁR Béla 2009. Incipit: Hallod pajtás a Korondon mi történt? – Dallammal, kottával.

⁷⁷ VIKÁR Béla 2009. Incipit: Hallod pajtás, Korond táján mi történt. – Dallammal, kottával.

⁷⁸ VIKÁR Béla 2009. Incipit: Hallottátok, az Kaládon mi történt? – Dallama nincs.

⁷⁹ VIKÁR Béla 2009. Incipit: Hallod pajtás Szerédában mi történt. – Dallammal, kottával. – Vikár Béla – úgy tudjuk – nem járt Csíkban, valószínű, hogy gyűjtőútjai során máshol találkozott csíki adatközlőjével, talán Kolozs megyében.

⁸⁰ VIKÁR Béla 2009. Incipit: Hallották-e Korond mellett mi történt. – Dallammal, kottával.

Vikár Béla gyűjtésén kívül Butyka Imre balladájának további két változata került elő a 20. század elejéről, mindkettő Udvarhelyszékről. Az egyiket Székely-szentkirályon rögzítette a falu tanítója 1900-ban:

17.

Székely ballada

Tudod rózsám, Kalondában mi történt?
Szegény csendőrt más pénzért megölték.
Vérét vették, mint a fogolyadárnak
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.

Hét órákor még Korondon kávézott,
Nyolc órákor piros vére megcsordult.
Piros vére megcsordult a nagy hóban,
Maga pedig leborult az útmártra.

Hogyha ő azt tudta volna Istentől,
Nem félt volna három oláh legénytől.
Hosszú kardját puskájára helyezi,
Maga előtt Udvarhelyre kíséri.

Székelyszenktirály, Udvarhely m.

Gyűjtötte: Elekes István tanító, 1900. aug. 20.⁸¹

A másikat a korondi katolikus egyház *Domus historiae*-ja őrizte meg 1912-ből, s Tófalvi Zoltán közleményéből ismerjük:

18.

Hallod, pajtás, a pálfalvin mi történt:
Butyka Imrét más pénzér [sic!] megölték.
Vérít vették, mint a fogolyadárnak,
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.

Hét órákor Korond között haladott,
Nyolc órákor piros vére csorogott.
Piros vére kiomlott a nagy hóra,
Gyenge testje leesett az útmártra.

Korond, Udvarhely m.

Énekelte Lőrincz István molnár 1912-ben⁸²

Butyka Imre balladájának mintegy negyed század alatt gyűjtött korai változatai beszédesen bizonyítják és ismételtlen meggyőznek arról, hogy rengeteg próbálkozás, sokféle elgondolás, sikerült vagy sikertelen költői megoldások közötti válogatás folytán alakul ki egy népballada szövege, válik stabillá és karakteristikussá, vagy sorvad el életképtelenül. Butyka Imre balladájának 19. század végi – 20. század eleji változatai bepillantást engednek a szájhagyományozó költészetben végbemenő folyamatokba, a folklóralkotások alakulásának „konkrétitáiba”; követ-hetővé teszik azokat a szövegalakítási kísérleteket, melyek során új tartalmi elemeket próbálnak beépíteni a ballada szövegébe, hogy minél jobban közelítsék a balladai szüzsét a valós történethez, eközben

azonban lehet, hogy megroppan a ballada szerkezete, mellékes körülmények kerülnek előtérbe, vagy éppen ellenkezőleg: rátalálnak egy-egy olyan költői megoldásra, mely állandósul a ballada szövegében. A kísérletek legtöbbje sikertelennek bizonyult: a későbbi gyűjtések igazolják, hogy nem tudtak meghonosodni a szájhagyományban, nyomtalanul kikoptak az emlékezetből.

A szöveg labilitásának lehet a következménye az is, hogy tíz-tizenöt évvel a ballada megszületése után feltűnően sok az egystrófás töredék.⁸³ Az első versszak hangütése, stabil szerkezete, célratoró fogalmazása, jól sikerült költői hasonlata egyaránt hozzájárulhatott ahhoz, hogy a balladának ez a része gyorsan elterjedjen az erdélyi szájhagyományban. A további versszakok esetében megmutatkozó variálódási készség (vagy kényszer?) és a mögötte meghúzódó bizonytalanságok viszont nem kedveztek a balladai szövegstruktúra állandósulásának – egy olyan stabil szövegszerkezet kialakulásának, melyet – Kanyaró Ferenc felismeréséhez hasonlóan – egyből azonosítani lehet Butyka Imre balladájával, még ha más balladahősről szól is a történet. Tegyük azonban mindehhez hozzá azt is, hogy Kanyaró Ferencnek könnyű dolga volt: ismerte a kibédi poéta eredeti szövegét, ennek következtében első pillantásra felismerhette a két szöveg közötti szoros összefüggést.

Ahhoz, hogy kialakuljon egy többé-kevésbé stabil szövegszerkezet, kiválasztódnak a balladatípusra jellemző szövegfordulatok, tipikus megfogalmazások, sok időnek kell elteltie, sokat kell közszájon forognia a „verses nótának”, vagyis létre kell jönnie egy „hallgatóságos megegyezésnek” a tekintetben, hogy mi tartozik szervesen – tartalom és szövegszerkezet vonatkozásában egyaránt – az adott balladához. Az élővilágban végbemenő természetes szelekcióhoz hasonlóan a szájhagyományozó költészetben is kiválasztódnak az életképes elemek azáltal, hogy közkedveltté válnak, a közkedveltség pedig első rendű biztosítéka annak, hogy megszilárduljon a balladai kompozíció. Ehhez pedig – mint már előbb is utaltunk rá – a népszerűség mellett időre is szükség van.

A stabilizálódás felé mutató változásokat/módosulásokat, mint folyamatot nem áll módunkban nyomon követni a gyűjtések hézagosa miatt. Egy-két véletlenül felbukkanó adat azonban jelzi, hogy korán megindult ez a folyamat. A 20. század elején már rögzítettek olyan változatokat, melyekben félreérthetetlenül megmutatkozik a ballada „végleges” formája, az a kompozíció, mely tartalmazza a *meggyilkolt csendőr* balladatípus legfontosabb tartalmi és formai rekvizitumait (lásd a 17. és 18. sz. változatot).

⁸¹ ELEKES István 1900, 10. – Dallammal együtt rögzített szöveg.

⁸² TÓFALVI Zoltán 1992, 25.

⁸³ A kolozsvári diákok gyűjtésében a kilenc változatból négy egystrófás, a Vikár-gyűjtésben pedig hétből négy.

E korai változatokban ugyanakkor egyértelműen megmutatkozik az is, hogy a típus jellemző elemei Kibédi Domokos Ferenc versére vezethetők vissza.

Onnan származnak, de nem azonosak a kibédi poéta minden sorával, minden költői leleményével. Domokos Ferenc versének egy-két részlete nem honosodott meg a szóbeliségben, s a kihagyott részek – megítélésünk szerint – legalább annyira árulkodnak a befogadás-elutasítás mechanizmusáról, az elvárásokról, mint maguk az átvett és elfogadott szövegszerkezetek.

A népi változatokban például nyoma sincs a harmadik strófa első két sorának („*Vele volt még a gyáva posta-kocsis, / Ki fut hogyha él talán még mostan is*”). Ebben a két sorban – mint utaltunk rá korábban is – olyan részletkérdésre tért ki a kibédi poéta, mely Butyka Imre halála szempontjából nem volt lényeges mozzanat. De feltehetően nemcsak ezért maradt ki a folklórszövegekből: nehézkes mondatszerkesztése sem kedvezhetett szóbeliségben való meghonosodásának. A másik részlet, ami úgyszintén egyetlen népi változatban sem fordul elő, a második versszak első sora: „*Hét órákor még Korondon jól ivutt*”, noha ezt és a rákövetkező sort szemmel láthatóan jó költői leleménynek érezték a ballada megszólaltatói, annak érzékeltetésére, hogy milyen gyorsan, milyen váratlanul következett be a csendőrtagédiája. A sorpár jó ötletéről nem is mondtak le a balladát alakítóformáló közösségek, csupán igyekeztek valamilyen más megoldást találni a „jól ivutt” kifejezés helyett. A nép etikai elvárásának megfelelően ugyanis a balladahősnek, aki ártatlanul lett áldozata a rablógyilkosságnak, minden szempontból feddhetetlennek kellett lennie. Márpedig a csendőrt, aki szolgálat idején „jól ivutt”, következésképpen ittasan kísérte a postaszállítmányt, szabálysértést követett el. Ezt a szabálysértést pedig semmiképpen nem akarták felemlíteni a balladahőssel rokonszenvezők, feltehetően ezért próbálkoztak a kibédi poéta kifejezésének helyettesítésével. A helyettesítés olykor a kérdéses két sor vagy az egész strófa kihagyását és új tartalom–új szövegszerkezet beiktatását jelentette (lásd a 2., 3., 6., 10., 11., 18. számú változatokat). De egyben azt is, hogy megbomlott a vers gondolati és szerkezeti építménye. Ezek a kísérletek nem is váltak népszerűvé: egyszeri előfordulásuk legalábbis erről árulkodik. Szerencsé-

sebb megoldásnak bizonyult csak annak a két szónak a helyettesítése, melyeket etikai megfontolásból nem tartottak elfogadhatónak. A korai változatok tanúsága szerint hamar rá is találtak a „kávézott” / „kávéházban volt” / „kávéházban kávézott” kifejezésekre, vagy valami más alkalmas megoldásra,⁸⁴ s általuk használhatóvá lett a kibédi poéta eredeti ötlete, olyannyira, hogy a második versszak két első sora Butyka Imre balladájának jellemző fordulataként állandósult.

8. Az 1912-es korondi változat után Butyka Imre balladájáról alig hallunk a 20. század első felében. A ballada meglétét egyetlen egystrófás töredék jelzi, az a sepsibodoki változat, melyet Konsza Samu diákja 1933-ban írt le, és amelyet Demeter Lajos a ballada legkorábbi feljegyzéseként tart számon. Utána újabb hiátus következik, csak jó negyed század múlva, az ötvenes évek végétől kerülnek elő a ballada újabb változatai, zömmel Háromszékről, Udvarhelyszékről és a marosszéki Kibédrről, melyeket Demeter Lajos példás pontossággal vett számba és közölt említett tanulmányában.⁸⁵

Demeter Lajos tizenöt darabot felölelő adattárát néhány további, 20–21. századi változattal tudjuk kiegészíteni, melyek egy kivételével nyomtatásban itt jelennek meg először.

19.

Hallod, pajtás, Kalandában mi történt:
Butyka Imrét más pénzéért megölték.
Korondon még hét órákor kávézott,
Nyolc órákor piros vére kiomlott.

Vérét vették, mint a fogoly madárnak,
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.
Butyka János, nyisd kapudat, kapudat,
Halva hozzák szép fiatal fiadat.

Piros vére kihullott a nagy hóra,
Maga pedig leborult a nagyútra.
Minden csendőrt bajtársamnak meghagyom,
Ki pénzzel jár mindenfelé, vigyázzon.

Szép leányok, arra kérlek titeket,
A síromra virágot ültessetek,
Mert én többet nem leszek tiveletek,
Csak a nagy ég maradjon meg veletek.
Farkaslaka, Udvarhely m.
Adatközlő: Miklós Dénesné, öregasszony
Gyűjtötte: Jakab Rozália az 1960-as években⁸⁶

⁸⁴ Lásd az 1. (Homoródszentpál), 7. (Várfalva), 8. (Torockó), 10. (Nagykele), 14. (Szováta) számú változatot.

⁸⁵ Lásd DEMETER Lajos 2009, 647–649.

⁸⁶ JAKAB Rozália 1999, 130–131. A gyűjtő a következőket fűzi a balladához: „A hatvanas években tanítványaimmal kutattunk a farkaslaki szellemi népkincsek után, s az egyik kedves iskolásom találta meg az öreg Miklós Dénesné, aki akkor már hajlott hátú öregasszony volt. Így tőle hallottam a balladát, és ő még két

ember nevét is tudta a tettesek közül: Pécsi Lászlónak és Almási Ábrahámnak hívták őket. Az országút akkor még Pálfalva fölött vezetett el, s ott, a fenyők között állították meg a kocsit. Butykát megölték, a pénzt elvették. Egy pálfalvi tanya lakos vette észre, jelentette az esetet, s így sikerült a tettesek közül négyet elfogni. A ballada nemcsak Farkaslakán él, a környező településeken is feldolgozták” (130. lap).

20.
Hallod, pajtás, a Kalondán mi történt,
Szegény csendőrt más pénziért megölték.
Vérít vették, mint a fogolyadárnak
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.

Korondon még hét órákor kávézott,
Nyolc órákor piros vére kiomlott.
Piros vére kiomlott az útmartra,
Maga pedig felbukott a nagy hóban.

Hej, ha ő azt tudta volna Istentől,
Nem félt volna három legénytől.
Hogyha ő ezt tudta volna Istentől
Nem félt volna három legénytől.
Székelyszentlélek, Udvarhely m.
Adatközlő: Szente Dénes, 79 éves
Gyűjtötte Tófalvi Zoltán, 1971.⁸⁷

21.
Hallod, pajtás, a Kalondán mi történt,
Szegény csendőrt más pénziért megölték.
Vérít vették, mint a fogolyadárnak,
Háromszéki Butyka Imre fiának.

Reggel nyolckor még Korondon kávézott,
Tíz órákor piros vére kiomlott.

Butyka Imre nyisd ki kapudat,
Halva hozzák szép fiadat.
De nem haza szállásodra
A korondi laktanyába.

Puj Dumitru főbe üte,
Így lett életemnek vége.
Alsósófalva, Udvarhely m.
Adatközlő: Fülöp Sámuel, 18-19 éves tanuló
Gyűjtötte Tófalvi Zoltán, 1971.⁸⁸

22.
Hallod pajtás, Pálfalvában mi történt,
Háromszéki Butyka Imrét megölték.
Vérét vették, mint a fogolyadárnak
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.

Butyka János, nyisd ki a te kapudat,
Halva hozzák a te édes fiadat.
Hozzák, viszik, de nem a hazájába,
A korondi temető mély árkába.

Minden anyának azt kommandálom,
Kiskertébe ne ültessen virágot.

Ültettem én, gyomláltam meg eleget,
Más pénzéért szenvedtem én eleget.
Kovászna, Háromszék m.
Leírta Olosz Ferenc tanító, 1972–76 között.⁸⁹

23.
Hallod pajtás, Pálfalvában mi történt,
Háromszéki Butyka Imrét megölték,
Vérét vették, mint a fogolyadárnak,
Háromszéki Butyka Imre zsandárnak.

Butyka János nyisd ki a te kapudat,
Halva hozzák a te édes fiadat.
Hozzák-viszik, de nem a hazájába,
A korondi temető mély árkába.
Magyarfenes, Kolozs m. [Kovászna]
Énekelte Gazda Árpád (Született Kovásznán, 1966-ban)
Gyűjtötte Olosz Katalin, 2010. márc. 13.

9. Az újabban előkerült 20–21. századi változatok – akárcsak Kanyaró Ferenc diákjainak vagy Vikár Béla gyűjtésének adatai – arról győznek meg, hogy a népköltészet kutatásában soha nincs nyugvópont: soha nem lehetünk biztosak abban, hogy nem kerülnek elő újabb adatok, melyek módosítják addigi meglátásainkat; újabb változatok, melyek lehet, hogy alátámasztják a korábbi feltételezéseket, de az is lehet, hogy rácafolnak minden addigi teóriára.⁹⁰ Nem árt tehát, ha mindenkori vizsgálódásaink során megállapításainkat azzal a megjegyzéssel hozzuk nyilvánosságra, hogy mai tudásunk, mai ismereteink, a ma rendelkezésünkre álló adatok alapján formáltunk véleményyt bizonyos jelenségekről.

Szükségesnek vélem ezt a mentegetőző megjegyzést megtenni most is, amikor azt próbálom vázolni, hogy *A meggyilkolt csendőr* balladatípusnak két altípusát látom halványan körvonalazódni a ballada földrajzi elterjedtségének függvényében.

Szóba került már korábban, hogy Butyka Imre „verses nótája” kétpólusú lokális balladává alakult: változatainak túlnyomó többségét a gyilkosság helyszínének környezetében (Udvarhelyszéken és a Korondhoz közeli marosszéki településeken – a továbbiakban: Udvarhelyszéken), valamint az áldozat szülőföldjén, Háromszéken jegyezték fel a gyűjtők. Véletlenszerűen azonban, főleg a korai gyűjtések idején, más vidékekről is került elő néhány szöveg.

⁸⁷ Kézirat Tófalvi Zoltán (Marosvásárhely) tulajdonában. Itt köszönöm meg Tófalvi Zoltánnak, hogy átengedte közlésre az általa gyűjtött balladákat.

⁸⁸ Kézirat Tófalvi Zoltán (Marosvásárhely) tulajdonában.

⁸⁹ Kézirat Olosz Ferenc hagyatékából. A ballada leírására feltehetően akkor került sor, amikor Tófalvi Zoltán Butyka Imre családjának leszármazottait kereste a 70-es évek első felében Kovásznán. Erre enged következtetni az a tény, hogy a ballada mellé ugyanazzal a ceruzával édesapám feljegyezte a három gyilkos nevét. Tófalvi Zoltán határozottan állítja, hogy a tettesek nevét ő diktálta le. Ma már rekonstruálhatatlan a ballada leírásának

indítéka éppen úgy, mint az adatközlő kiléte. Nem tudható, hogy édesapám saját balladaismeretét rögzítette-e, vagy valaki mástól hallotta és írta le a szöveget.

⁹⁰ Az alsósófalvi (21. sz.) változat előkerüléséig például nyugodt lélekkel kijelenthettük volna, hogy Butyka Imre balladájában soha nem nevezik meg a gyilkost vagy gyilkosokat. Nyolcvan s alahány évvel a gyilkosság után talált rá Tófalvi Zoltán arra a változatra, melyben feltűnik az egyik tettes neve, a balladát azonban nem közölte. Közel újabb negyven évnek kellett eltelnie, hogy Tófalvi Zoltán szívességéből most napvilágot lásson ez az egyedülálló változat.

Számokban kifejezve: a jelenleg ismert harmincnégy változatból húsz a bűncselekmény elkövetésének körzetéből származik,⁹¹ kilenc Háromszékről⁹² és kilenc más vidékről.⁹³

A nagyfokú arányeltolódásra, melyről a számok árulkodnak, nem nehéz magyarázatot találni. Nyilvánvaló és természetes, hogy bármely ballada azon a vidéken születik meg és válik leghamarább ismertté, ahol a tárgyát képező rendkívüli esemény megtörtént. Az is nyilvánvaló, hogy azon a vidéken őrződik meg és hagyományozódik legerőteljesebben a ballada, ahol a lokális történelem is számon tartja az eseményt, s ahol a lokális emlékezetet tárgyi emlékek, írásos dokumentumok (sírkő, emlékkő és azok felirata, emlékhely/sírhely), valamint a helyismeret is támogatja.⁹⁴ Butyka Imre balladájának udvarhelyszéki elterjedését, udvarhelyszéki lokális balladává alakulását nagymértékben befolyásolta az a tény is, hogy a környék népi verselője alkotta meg a „prototípust”, mely nemcsak szóbeliség útján terjedt, hanem írásos – mi több: nyomtatott – formában is. A versét vásárokon árusító énekmondó poéta természetszerűen a környék vásáros helyeit látogatta. Ezek pedig jórészt abban a régióban képzelhetők el, ahonnan a ballada legtöbb változata származik.⁹⁵ A fentieket figyelembe véve, nyilvánvaló, hogy a ballada bölcsőhelye és alakulásának fő színtere Udvarhelyszék volt, elsődlegesen ott vált közismert helyi balladává. Ott alakultak ki, szilárdultak meg azok a szövegszerkezetek, amelyek alapján Butyka Imre balladáját külön típusként (*A meggyilkolt csendőrt*) tartjuk számon. E balladatípus struktúrájának gerincét, szövegének jellegzetes fordulatait Kibédi Domokos Ferenc versében nagyjából készen kapta a vásárok közönsége, nyomtatott formában is sokfelé eljuthatott, következőképpen sokfelé és sokféle formában kelt életre, míg állandósultak benne bizonyos szövegszerkezetek, amelyek csak erre a balladatípusra jellemzőek.

Háromszékre – feltehetően – már csak közvetetten, a szóbeliség rejtett csatornáin jutott el, ugyanúgy, ahogy Csíkba, Torockóra vagy az aranyosszéki Várfalvára. A nagy port felkavaró rablógyilkosság története annyiból jelenthetett többet a háromszékieknek,

hogy a helyi lap tudósításaival egybehangzóan a ballada indító strófája többnyire név szerint megnevezte az áldozatot és azt is, hogy Butyka Imre háromszéki volt. De még így is közvetlen érdeklődésre a ballada csupán Butyka Imre szűkebb pátriájában tarthatott számot. Erre enged következtetni mindenekelőtt az, hogy a kilenc háromszéki változatból hat Kovásznáról és a szomszédos Páváról származik. Százhusz év alatt más háromszéki településről mindössze három szöveg került elő. S tegyük hozzá nyomban azt is, hogy Háromszék népballada-ismerete az egyik legjobban feltárt területe az erdélyi folklórhagyományoknak.

Érdekes elidőznünk egy kicsit az utóbb említett három változatnál. Egy közülük, a bölöni (3. sz.), a ballada alakulásának/formálódásának idején, a 19. század 90-es éveiben került feljegyzésre – Háromszéknek abból a részéből, mely földrajzilag legközelebb esik Udvarhelyszékhez. A legkorábbi feljegyzések között számon tartott változatnak – kezdőstrófájától eltekintve – csak laza kapcsolata van Kibédi Domokos Ferenc versével: a kibédi poéta versindító strófáját két olyan versszak követi, melyek közül a másodikban feltűnik ugyan Domokos Ferenc két sorának átfogalmazott változata, de két olyan másik sor társaságában, melyekkel más változatban nem találkoztunk, a harmadik pedig – amint a továbbiakból kiderül – inkább csak a háromszéki változatokban honosodott meg. Időrendben a következő feljegyzés az 1933-as sepsibodoki töredék⁹⁶: egyetlen négy soros versszakban mondja el a Domokos Ferenc versének két első strófájába foglaltakat. Noha a Rétyen 1971-ben gyűjtött harmadik változat⁹⁷ a késői feljegyzések sorába tartozik, szövegével a változatok korai stádiumát idézi: a két versszakból álló balladában az indító formula-strófát olyan második versszak követi, mely a korai szövegalakítási próbálkozásokra emlékeztet, arra a törekvésre, hogy a történetek időkeretének behatárolását szolgáló sorpárt (Domokos Ferencnél: *„Hét órákor még Korondon jól ivott, / Nyolc órákor piros vére kicsordult”*) valami más megoldással helyettesítsék. Meglehet, nem is véletlen, hogy a ballada alakulásának korai időszakát juttatja eszünkbe ez a szöveg: a ballada adatközlője 1971-ben 76 éves

⁹¹ Tizenhárom változat az egykori Udvarhelyszék területéről, hét a marosszéki Kibédéről és Szovátáról.

⁹² A kilenc háromszéki balladából négy a Kovásznával szomszédos Páváról, kettő Kovásznáról, három pedig Kovásznától távolabb eső háromszéki faluból (Bölön, Bodok, Réty) került elő.

⁹³ Ebbe a csoportba négy csíkmegyei változatot, s egy-egy marosvásárhelyi, szentgericei, héjjasfalvi, várfalvi és torockói adatot sorolhattunk be. A kilenc adatból nyolc korai gyűjtésből származik.

⁹⁴ Egy korondi vagy udvarhelyszéki ember első hallásra tudja, mi az, hogy „Kalonda”, távolabbi vidékek énekesei „Kalánd”-ot, „a Korond”-ot, „Korond-hegy”-et emlegetnek, vagy más, távoli települések nevével jelölik meg a gyilkosság helyszínét.

⁹⁵ Ha térképre vetítjük az udvarhelyszéki változatok gyűjtőpontjait, három sűrűsödési körzetet különíthetünk el: Korond környékét (Korond, Székelyszentlélek, Farkaslaka, Alsósófalva, Szováta), hol elsősorban a helyi vonatkozások miatt volt érdekes a ballada; Székelykeresztúr környékét (Nagykeda, Szentábrahám, Rugonfalva, Alsóbencéd, Tarcsafalva) – feltehetően a vásáron terjesztett nyomtatványok folytán; és Kibédet (hat változat) –, nem annyira azért, mert ott született meg a Butyka Imréről költött vers, mint inkább azért, mert Kibéd népköltésze az átlagosnál sokkal jobban kutatott és feltárt.

⁹⁶ DEMETER Lajos 2009, 646/1. sz.

⁹⁷ Uo., 648/10. sz.

volt, tehát a 19. század utolsó évtizedének közepén született. Ez azt jelenti, hogy gyermek- és ifjúkora idején, amikor feltehetően megismerte a balladát, még javában folyt a „verses nótá” szövegének alakulása/alakíthatósága. A rétyi változat megoldása, melyről lerí a terepismeret hiánya, nem bizonyult sikeresnek: egyetlen más variánsban sem találkoztunk ezzel a megfogalmazással.⁹⁸

Amikor Demeter Lajos számba vette Butyka Imre balladájának földrajzi elterjedtségét, háromszéki előfordulásaival kapcsolatban megjegyezte, hogy „Kovácsnáról, ahonnan Butyka Imre származott, és emiatt elvárhatóan ismertebb kellett volna, hogy legyen, egy variáns sem került elő, [...] ezzel ellentétben, érdekes módon, a közeli Páváról négy változata is ismert.”⁹⁹ Elgondolkodtató, valóban, hogy olyan átfogó háromszéki gyűjtések, mint a Konsza Samu és Albert Ernő diákokkal végzett több évtizedes kutatása, vagy Pozsony Ferenc rendkívül alapos gyűjtőmunkája során egyetlen kovásznai adat sem akadt a meritőhálóba. A válaszdás kötelezettsége alól az sem mentesít, hogy időközben előkerült két változat Butyka Imre szülőfalujából, sőt Demeter Lajos egyik pávainak hitt szövegéről is biztos állíthatjuk, hogy kovásznai eredetű. Mielőtt azonban rátérnénk állításom igazolására, megpróbálok választ keresni a kovásznai változatok hiányának dilemmájára.

Legvalószínűbbnek az tűnik, hogy Kovásznán kegyeleti okokból nem forgott közszájon a ballada: ha tudták is, nem énekelték a gyászoló szülőkre, testvérekre, rokonokra való tekintettel. És idő múltával sem volt ildomos felszaggatni a hegedő sebeket. A használatból-forgalomból kiszigetelődött szöveg aztán, minden bizonnyal, gyorsan sorvadásnak indult, s ha nem is merült teljesen feledésbe, csak passzív emlékekanyagként őrződött meg egy-egy családban. A szomszédos Páván viszont nem kellett a család érzékenysége tekintettel lenniük, szabadon énekelhették a balladát, s ennek következménye meg is látszik a pávai változatok számában.

Elgondolásunknak azonban némiképp ellentmond az a körülmény, hogy Butyka Imre rokonsága

nyolcvan-nyolcvanöt évvel a gyilkosság után is őrizgette Énlaki Vass József *Emlékiratának* kézírásos másolatát, s vele együtt a fiatalon meggyilkolt Butyka Imre emlékét. Az emlékező családtagok körében aligha szült volna ellenérzést egy olyan ballada, mely nagyfokú együttérzésről, a balladahős és családja iránti rokonszenvről tanúskodik.

Különösen jellemző a rokonszenv és együttérzés kifejezése a Kovásznán és Páván gyűjtött szövegekre.¹⁰⁰ Ezekben egy olyan altípust látok körvonalazódni, mely leszármazási rendjét tekintve egyenesági rokonságban van a Domokos Ferenc verséig visszavezethető balladaváltozatokkal, de lokális színezetet kapott azáltal, hogy nem a gyilkosság körülményeit taglalják,¹⁰¹ hanem annak a fájdalomnak adnak hangot, hogy Butyka Imrét szülőföldjétől távol, idegen helyen temették el.

A hat változat kivétel nélkül a formula-strófával indul, azt követően pedig – ugyancsak kivétel nélkül – olyan második versszak következik, melyben az áldozat apját szólítják meg:

*Butyka János, nyisd ki a te kapudat,
Halva hozzák a te édes fiadat.
Hozzák, viszik, de nem a hazájába,
A korondi temető mély árkába.*¹⁰²

A strófa nem a kovásznaiak leleménye, a baleset- és bűntényballadák egyik formulaszerű fordulatát alkalmazták és alakították a meggyilkolt csendőr történetéhez,¹⁰³ annak elmondására, hogy a szülőknél külön fájdalom gyermekük idegenben való eltemetése.

Érdekes módon ez a szövegszerkezet egyöntetűen elfogadottá vált Kovásznán és Páván, holott a versszak első és második két-két sora ellentmond egymásnak: az apát felszólítják a kapunyitásra, mert halva hozzák a fiát, s rögtön utána közlik, hogy szó sincs arról, hogy hazahoznák a halottat, idegenben fogják eltemetni. Meglehet, hogy az ellentmondás feloldására épült be a szövegbe a „hozzák-viszik” fordulat, annál is inkább, mert ismeretes a balladának olyan változata, melyben ellentmondásmentesen fordul elő a kapunyitós strófa. A homoródszentpáli, legkorábban feljegyzett vál-

⁹⁸ A szóban forgó strófa így hangzik: „Nyolc órákor Korond-hegyen kávézott, / Kilenc órákor a faluba cikázott. / Nem gondolta, a faluba mi rejlik: / Tíz órákor piros vére megszáll.”

⁹⁹ DEMETER Lajos 2009, 646.

¹⁰⁰ Lásd a 22–23. számú balladát és DEMETER Lajos 2009, 647/3, 7. sz., 648/12, 13. sz.

¹⁰¹ Nem fordul elő bennük a „Hét órákor még Korondon kávézott / Nyolc órákor piros vére kiomlott...”-jellegű szövegszerkezet.

¹⁰² Demeter Lajos levéltári kutatásai igazolták, hogy a meggyilkolt csendőr apjának neve valóban Butyka János volt. Azt is Demeter Lajos derítette ki, hogy „őspolgár Butyka János és Balog Júlia” fia, Imre 1861. október 21-én született, és október 30-

án keresztelték meg református szertartás szerint. (DEMETER Lajos 2009, 650.) A csendőr felekezeti hovatartozásának vizsgálását megtaláljuk a verses *Emlékiratban* is: az énlaki poeta megemlíti, hogy Butyka Imrét a sófalvi pap temette el. Korond ugyanis katolikus-unitárius község, református lelkészt Sófalvról kellett hívni.

¹⁰³ Kérdés azonban, hogy egy már létező formulát alakítottak-e Butyka Imre történetéhez, vagy éppen fordítva történt: a meggyilkolt csendőr balladájában feltűnő szövegfordulat vált a ballada népszerűségével együtt ismertté és alkalmassá bizonyos helyzetek megjelenítésére. A kérdés megválaszolása további kutatásokat feltételez, s még akkor sem biztos, hogy megnyugtató módon lehet tisztázni.

tozatban Butyka Imre „korondi csendőrkáplár”-ként, és „a korondi Butyka János fia”-ként szerepel, s ilyen kontextusban teljesen logikus a ballada negyedik és ötödik versszakában előforduló kérdéses motívum:

*Butyka János, nyisd ki a te kapudat:
Halva hozzák a te csendőr fiadat.*

*De nem ide a magad szállására;
Hanem a korondi nagy kaszárnyába...*
(1. sz. változat)

A versszak abban a pillanatban ellentmondásossá vált, ahogy Butyka Imre valódi szülőföldjét nevezték meg a ballada kezdő versszakában; s úgy látszik, a későbbiekben nem sikerült jobb megoldást találni az együttérzésnek, a fájdalom átérzésének hangot adó strófa átszövegezésére.

A versszak – különben – nem pusztán a Kovászna környéki változatokban bukkan fel. Ritkábban ugyan, de előfordul a ballada udvarhelyszéki változataiban is – korai és késői lejegyzésekben egyaránt. Az udvarhelyszéki szövegekben azonban nem vált általánossá, többnyire azokban a korai változatokban találkozunk vele, melyek a Domokos Ferenc szövegétől eltérő megoldások kereséséről tanúskodnak (vö. 1. sz. Homoródszentpál; 2. sz. Alsóbencéd), vagy azokban a 20. század második felében rögzített szövegekben, melyek a kibédi poéta versén túlmenő tartalmakat is közölni akartak (19. sz. Farkaslaka, 21. sz. Alsósófalva, illetve Demeter Lajosnál a 8. és 11. számú kibédi változatok¹⁰⁴). A szülői ház kapunyitásának költői képe felbukkan a legkorábbi háromszéki változatban is, a bölöniben (3. sz.), jelezve, hogy hamar eljutott ennek a költői megoldásnak egy változata Butyka Imre szülőföldjére.¹⁰⁵

A hat Kovászna környéki változat közül kettőnek (22. számú kovásznai szöveg és Demeter Lajos 7. számú pávai adata¹⁰⁶) még egy további versszaka is van, egy olyan strófa, melyet feltehetően a szerelmi költészetből adaptáltak – nem túl sok sikerrel.

Áttekintve a négy pávai és két kovásznai szöveg-változatot, bárki arra a következtetésre juthat, hogy Páván a kétstrófás változat a gyakoribb (négyből három), Kovásznán pedig egyik is, másik is előfordul. Egészen más következtetésre jut ellenben az a szemlélődő, akinek az említett hat változathoz négynek az adatközlője szűkebb-tágabb családjának a tagja: apja¹⁰⁷, anyja¹⁰⁸, apjának unokatestvére¹⁰⁹ vagy testvérének gyermeke¹¹⁰. Az adatközlők ismeretében úgy tűnik, hogy eltérések mutatkozhatnak még az egymás tőzsomszédságában fekvő települések folklorismeretében is. Az egyetlen háromstrófás pávai változat adatközlője ugyanis kovásznai születésű, Pávára ment férjhez, ő tehát kétségtelenül a Kovásznán megismert változattal szolgált az egykori gyűjtőnek (Demeter Lajos 7. sz. adata). A kovásznai származású adatközlőtől Magyarfenesen feljegyzett szövegről (23. sz.) énekeke nem tudta ugyan biztosan megmondani, hogy kitől tanulta, de legvalószínűbbnek azt tartotta, hogy anyjától-nagyanyjától kapta örökségül, vagyis balladaismerete valószínűleg ugyanabból a forrásból ered, mint Demeter Lajos 13. számú pávai adata. Maga a kétstrófás szöveg is a Páván gyakoribb változatokra utal. Mindezek ismeretében átrajzolódni látszik a két helységre zsugorodott helyi balladára vonatkozó következtetés: úgy tűnik, Páván a kétstrófás rövidebb változatot kedvelték, Kovásznán pedig a lírába hajló három versszakos szöveget. De levonható egy másfajta következtetés is: Kovásznáról csupán egyetlen család ismeretanyagából került elő a *Meggyilkolt csendőr* balladatípus két változata. Kérdés tehát, hogy véletlenszerűen őrződött meg ebben a családban, vagy lappangva, rejtőzködve előfordul a ballada a település más lakóinak emlékezetében is?

A kérdésre jelenlegi ismereteink szerint nem tudunk válaszolni. Csak reménykedni tudunk, hogy nem ez lesz az utolsó szó Butyka Imre balladáját illetően.

Olosz Katalin – Marosvásárhely, Tudor Vladimirescu u. 170/45., RO-540536; olosz.katalin@gmail.com

¹⁰⁴ DEMETER Lajos 2009, 647, 648.

¹⁰⁵ A bölöni szövegben így szerepel a kérdéses – ott a harmadik – versszak: Nyisd ki, anyám, tulipántos kapudot, / Halva hozzák a szép csendőr fiadat. / De nem hozzák a szülő falujába, / Háromszéknek temető sírdombjára.

¹⁰⁶ DEMETER Lajos 2009, 647/7. sz.

¹⁰⁷ 22. sz.

¹⁰⁸ DEMETER Lajos 2009, 648/13. sz.

¹⁰⁹ Uo., 647/7. sz.

¹¹⁰ 23. sz.

Függelék

Összesítő táblázat

Butyka Imre balladájának földrajzi elterjedéséről
(A zárójelben szereplő számok az adatok sorszámát jelölik az adott dolgozatban)

	Udvarhelyszék és Korond környéke	Háromszék	Más vidék
Demeter Lajos dolgozatában	Tarcsafalva (2.)	Bodok (1.)	Gyimesbükk (14.)
	Korond (15.)	Páva (3.)	
	Kibéd (4.)	Páva (7.)	
	Kibéd (5.)	Réty (10.)	
	Kibéd (6.)	Páva (12.)	
	Kibéd (8.)	Páva (13.)	
	Kibéd (9.)		
	Kibéd (11.)		
Jelen dolgozatban	Homoródszentpál (1.)	Bölon (3.)	Csikdelne (4.)
	Alsóbencéd (2.)	Kovászna (22.)	Héjjasfalva (5.)
	Nagykede (10.)	Kovászna (23.)	Várfalva (7.)
	Rugonfalva (11.)		Torockó (8.)
	Rugonfalva (12.)		Csik megye (15.)
	Szentábrahám (13.)		Csik megye (16.)
	Székelyszentkirály (17.)		Marosvásárhely (9.)
	Korond (18.)		Szentgerice (6.)
	Farkaslaka (19.)		
	Székelyszentlélek (20.)		
	Alsósófalva (21.)		
	Szováta (14.)		

Emlékirat

A parajdi bánya pénz elrablásáról s azon alkalommal történt csendőr-gyilkosságról
1888. év második havában
Írta Énlaki Vass József
Becsek D. Bet. Sz.–Udvarhelytt, 1889.

Egy nagy merényletről célom itt verselni,
S iszonyú voltáról emléket emelni,
Mely e vidék népét rémülésbe hozta,
S egy jámbor csendőrnek halálát okozta.
Hallom, hogy már erről többen énekeltek,
Kiknek írásaik sajtót érdemeltek;
De őket bírálni nincs hajlandóságom,
Az illem határát soha át nem hágom.
Ám mégis utolszor én is megkísértem,
S lejegyzem egyszerűn, amennyire értem;
S amikor a munka nagyon sokra terjed,
Nyelveddel az író azért meg ne verjed!

A parajdi bánya felügyelősége,
Törvények alapján rendezett tisztsége
Összepakolt néhány ezer forintokat,
Hogy a rendelt helyre elküldje azokat.
Rendszerint bezárva a posta-ládába,
S egy jámbor csendőrnek hagyva oltalmába.
Székely-udvarhelyi megyei pénztárba

Indítja, nem véve hogy ütköznek kárba.
Kinek is fért volna a gondolatjába,
Hogy ily közbátorság és béke honába
A jelölt pénznek elrablására nézve
Az álnok tervezet már el van intézve?
A posta-kocsis a csendőrrel indulnak,
Ámde a rablók is gyorsan megmozdulnak;
Három rablótolvaj, kétlovú szekéren,
Felkíséri őket a sófalvi téren.
Korondot elhagyva már ketten leszállnak,
S a jámbor csendőrrel társalgásba állnak.
A csendőr is hozzok nyujt baráti kezet,
Szoros kötelméről mert elfeledkezett.
Minő szívtelenség és álnok tervezet!
Egyik szorít vele barátságos kezet,
A másik hátulról ártatlan fejére
Egy éles fejszével halálcsapást mére.
A kocsis félrefut, mihelyt észreveszi,
Nállya a tüzfegyver, de nem védelmezi,
Úgy látszik, ezt csakis gyávaság okozta,
A rablókkal való cinkosság nem hozta.

A rablók tehát a ládát ostromolják
 Feltörik s tartalmát gyorsan kirabolják,
 A legyilkolt csendőrt haldokolva hagyják,
 S az elrabolt pénzzel útjokat folytatják.
 Kecset irányában a nagy útból kitérnek
 Remélve, hogy így majd céljukhoz elérnek.
 Hagyjuk már őket a ferde úton menni,
 Érdemlett jussokat majd el fogják venni.
 A szegény csendőrhöz fordulunk még vissza,
 A halál poharát ki mérgesen issza.
 A fiu a korondi nemes csendőrséghez
 Beszárnyalt, hogy minő gyilkosság ment véghez.
 Egy kedvelt társukat halálcsapás érte,
 Ki a posta-kocsist egyedül kísérte.
 A csendőrség igen felhevült érzéssel,
 Csendőrhöz illendő fölleskülséssel
 A legyilkolt társat haza költöztette,
 S a nemes tisztségnek rögtön jelentette.
 A tisztség a dolog rejtekébe nézett,
 Országos csendőri nyomozást intézett,
 A legyilkolt csendőr törvényeknek nyomán
 Orvosi rend szerint ki is vizsgáltatván,
 Halotti pompával ott eltemettetett,
 E nap gyászünnepeül megünnepeltetett;
 Sófalvi lelkész úr szent beszédet tartott,
 Melyet nagy számú nép figyelve hallgatott.
 A csendőrt is közös sajnálat kísérte,
 A csendőrség s a nép keseregtek érte.

Nyugodj immár Butyka Imre,
 Itt a Parajd vidékén,
 A korondi temetőbe,
 Gyászos sirod fenekén!
 Kovásznai őstemetőn,
 Nemes őseid között
 Nem szenderülsz, mivel sajkád
 Sziklába itt ütközött.
 Már megfojtó mély sebednek
 Fájdalmát nem érezed,
 Erkölcsei szelidségnek
 Már jutalmát élvezed,
 De gyilkosid a rabságnak
 Bilincsein senyvednek,
 Majd, majd végén a fogságnak
 Átkos halált szenvednek!
 A te rémítő eseted
 Példa gyanánt szolgáljon,
 Hogy a csendőr akárkivel
 Társaságba ne álljon.
 Hogy a benne helyezett remény
 Soha ne hiúsuljon.
 A hol ő van, ott a merény
 Kénye szerint ne düljön.
 Ti bús szülők, hiv testvérek,
 Rokonok és barátok,
 Mindkét ágon levő vérek,
 Itt nyugodni hagyjatok!
 Az Úr öntsön égi áldást
 Epedő szívetekre,
 Az ő szelleme már szállást
 Nyert a dicső egekbe.

Vegyük fel már ismét a gonosztevőket,
 Intézzet útjokon kísérjük el őket.
 De az alvidéken egy keringőt vetnek,
 Mint szokás mondani, utat vesztegetnek;
 Ily keringés után végre haza érnek,
 Nagy-Sajóra saját szállásukra térnek.
 Emerich Márton a legelsők neve,
 Kinek vezetésin a gyilkosság leve,
 Maurek Johán és Puj Dimitru a társa,
 Ezek által történt a pénz elrablása.
 Emerich sajói, a résztvevő társai,
 Johán és Dimitru Monor lakosai.
 Ily jeles társulat, két száz _____ [kihúzott szó vagy szavak]
 A közbátorságot szinte kicsufoló;
 Csodaszerű eszme ekként gondolkodni,
 Hogy a napfényt s törvényt ki lehet játszodni!
 Itt már egy körülmény magát közbeveti,
 A mely a nyomozást céljához vezeti,
 Mely az igazságot egyenesen szólja,
 És Emerich Mártont hangosan vádolja.
 Megtörténte előtt a pénz-elrablásnak,
 S azon alkalommal csendőr-gyilkolásnak,
 A rablók már itten többször leskelődtek,
 S a pénz-szállításnál szintén próbát tőnek.
 Ekkor Emerich egy éjjeli szálláson
 Elmondá, hogy ő is ezen állomáson
 Bizonyos ideig viselt csendőrséget,
 És hogy ő ösméri ezen helyiséget.
 A gazda kérdezvén utazásuk okát,
 Nagyon habozólag fejezte ki magát;
 Egyik szava a mást úgy szólva pofozta,
 A mi az utazást gyanú alá hozta.
 Följelentvén a megyei tisztségnek,
 A tisztség a Sajó közti csendőrségnek
 Illó komolysággal rögtön jelentette,
 És Emerich iránt figyelmessé tette.
 A rablók csak mindig együtt társalognak,
 Ugy látszik, hogy újabb keresethez fognak.
 Kétlovú szekéren éjjel kirándulnak,
 A falvakból, s éjszak irányba indulnak.
 Ámde a csendőrök gondosan kísérik,
 Gyors lovas szánukon az úton elérik.
 Itt a csendőröknek csakugyan sikerült
 A cél, mert mindhárom rabló kézrekerült.
 Ám tudnivaló, hogy okos eljárással,
 Csendőrhöz illendő vitéz kitartással,
 Mivel már a rablók igen elszánt ésszel
 Védették magukat fölfegyverzett kézzel.
 No de már a rablók csendőrvason vannak,
 Több ily keresettel talán csak felhagynak.
 Éjszaki útjokat itt megváltoztatják,
 S akaratjuk ellen dél felé fordítják.
 Vitéz csendőröknek hiv kíséretébe
 Kerültek még egyszer Udvarhely megyébe,
 Székelyudvarhelyi megyei fogházba,
 Csendesen mulatnak, öltöztetve gyászba.
 HA ők álnok uton nagy kincset kerestek,
 Nagy büntetés érte, már hálóba estek.
 A nép közóhaja óh szálljon reátok,
 Gyalázatos halál, kérelhetetlen átok!

Irodalom

- ALBERT Ernő
 1996 Ballada Várad Józsefről, *Néprajzi Látóhatár*, V, 3–4, 86–140.
 2004 *A halálra táncoltatott leány, Csiki népballadák*, Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
 2007 Ballada Dancsuj Dávidról, *Acta Siculica 2007*, Sepsiszentgyörgy, 709–718.
- ALBERT Ernő – FARAGÓ József
 1973 *Háromszéki népballadák* (Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye, Faragó József bevezetőjével és jegyzetével), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- ALMÁSI István
 1977 Bajka Sándor balladája, in: Szabó Csaba (szerk.): *Zenetudományi írások*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 87–108. (Ua. in: ALMÁSI István 2009, 255–268.)
 2009 *A népzene jegyében, Válogatott írások*, Az Európai Tanulmányok Alapítvány Kiadója, Kolozsvár.
- ANTAL Árpád
 1962 Balog Józsi balladája keletkezésének és változásainak kérdéséhez, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, VI, 1, 27–68.
- B. A.
 1888 A parajdi posta-rablógyilkosságról, *Marosvidék* (Marosvásárhely), XVIII, 12, (márc. 4.) 44.
- DEMÉNY Piroska – PÁVAI István
 1998 *Aranyosszék népzeneje* (Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta, a CD-mellékletet szerkesztette Pávai István), Néprajzi Múzeum, Budapest.
- DEMETETER Lajos
 2008 „Hallottatok, Szemerján mi történt...?” A szemerjai postarablás története, *Acta Siculica*, Sepsiszentgyörgy, 601–609.
 2009 Adalékok a meggyilkolt csendőr (Butyka Imre) balladájához, *Acta Siculica 2009*, Sepsiszentgyörgy, 643–652.
- DOMOKOS Pál Péter
 1933 Egy csángómagyar népballada, *Ethnographia*, XLIV, 159–160.
- ELEKES István
 1900 *Népdalok, Székelyföld [Szentkirály, Udvarhely m.]* (Kézirat), Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, Budapest. Jelzete: EA 2149.
- FARAGÓ József
 1958 Farkas István balladája, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, II, 1–4, 19–44. (Ua. bővítve in: FARAGÓ József 1977, 286–327.)
 1960 Petőfi verséből székely népballada, *Igaz Szó* (Marosvásárhely), VIII, 9, 452–456. (Ua. in: FARAGÓ József 2005, 733–740.)
 1965 *Jávorfal-muzsika. Népballadák* (Válogatta, szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József), Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest.
 1973 Nóta egy gyilkosságról a Rikában, *Művelődés*, XXVI, 5, 49–51. (Ua. in: FARAGÓ József 1977, 238–248.)
 1975 Költő Ágnes nagyajtai balladája, *Utunk* (Kolozsvár), XXX, 44 (okt. 31.), 6. (Ua. in: FARAGÓ József 1977, 252–254.)
 1977 *Balladák földjén, Válogatott tanulmányok, cikkek*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
 1977a Baga Kata datki balladája, *Művelődés*, XXX, 3, 12. (Ua. in: FARAGÓ József 1977, 249–251.)
 1977b Háromszéki helyi balladák, in: FARAGÓ József 1977, 372–388.
 1979 Vajda István gyimesi balladájához, *Utunk* (Kolozsvár), XXXIV, 40 (okt. 6.), 6. (Ua. in: FARAGÓ József 2005, 397–400.)
 2005 *Ismét a balladák földjén, Válogatott tanulmányok, cikkek*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.
- FARAGÓ József – RÁDULY János
 1969 A népballadák egy romániai magyar falu mai köztudatában, *Ethnographia*, LXXX, 504–513. (Ua. FARAGÓ József – RÁDULY János 1971 – Ua. in FARAGÓ József 1977, 328–342, *A népballadák Kibéd mai köztudatában* címen).
 1971 A népballadák Kibéd mai köztudatában, *Művelődés*, XXIV, 12, 41–49.
- HALÁSZ Péter
 2004 „Bátyám János piros vére...” Egy ballada elindításáról, in: Uő: *Nem lehet nyugtunk...! Esszék, gondolatok, útirajzok a moldvai magyarokról*, *Magyar Napló*, h. n. [Budapest], 219–229.
- HARMATH Lujza
 1897 Levél a Szerkesztőhöz, *Aranyosvidék* (Torda), VII, 23 (jún.5.).
- ISTVÁN Lajos
 2008 Butyka Imre balladája, *Örökségünk* (Székelyudvarhely), II, 4, 29.
- JAKAB Rozália
 1999 *Nálunk a harangszó elszáll a határig. Népelet és néphagyomány Farkaslakán*, Tamási Áron Alapítvány – Polis Könyvkiadó, h. n. [Kolozsvár].
- KALLÓS Zoltán – SZABÓ T. Attila
 1970 *Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák* (Kallós Zoltán gyűjtése, Szabó T. Attila gondozásában), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- KANYARÓ Ferenc
 [1896] *Székely népballadák és románcok* (Kézirat), Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, Budapest. Jelzete: EA 2276.
- KESZEG Vilmos
 2002 Népballadák a lokális történelem regiszterében, in: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek, kontextusok*, Ariadné Könyvek sorozat, Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 124–145.
 2004 *Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek, kontextusok* (Monográfia), I–II, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
 2004a A lokális ballada: beszédmód és kontextus, in: Andrásfalvy Bertalan – Domokos Mária – Nagy Ilona (szerk.): *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*, III, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 295–324.

KONSZA Samu

- 1957 *Háromszéki magyar népköltészet* (Konsza Samu gyűjteménye, szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József), Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Marosvásárhely.

LANCZENDORFER Zsuzsanna – GÜLCH Csaba

- 2003 *A vérző lilium. Dely Mári balladája a néphagyomány és a költészet tükrében*, Győr.

OLOSZ Katalin

- 1971 Egy népballada tizenöt éve, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, XV, 2, 329–336. (Ua. in: OLOSZ Katalin 2003, 11–18.)
 2003 *Víz mentére elindultam. Tudománytörténeti, népismereti írások*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
 2008 Háromszéki népballadák Kanyaró Ferenc hagyatékában, *Acta Siculica 2008*, Sepsiszentgyörgy, 581–599.
 2009 *Ne mondd, anyám, főd átkának. Dimény Mózesné Szabó Anna énekei, Szabéd, 1895–96* (Rédiger Ödön gyűjtését Kanyaró Ferenc hagyatékából bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin), Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

POZSONY Ferenc

- 1984 *Álomvíz martján. Fekete-ügy vidéki magyar népballadák* (Gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Pozsony Ferenc), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

RÁDULY János

- 1975 *Kibédi népballadák* (Gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Ráduly János), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

SEPRÓDI János

- 1906 A marosvásárhelyi énekmondók, in: *Az E. M. E. Marosvásárhelyt 1906. június 4–5. napján tartott első vándorgyűlésének Emlékönyve*, Kolozsvár, 70–77.
 1974 *Válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése* (A bevezető tanulmányt írta Almási István, Benkő András és Lakatos István, a kötet Benkő András gondozásában jelent meg), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

SOLYMOSSY Sándor

- 1929 A székely népballadáról, in: Csutak Vilmos (szerk.): *Emlékönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 660–668.

SZABÓ Sámuel, F. – OLOSZ Katalin

- 1863 Székely népköltemények, *Koszorú*, I, (I.) 21 (május 24.), 481–486. (Kötetben: SZABÓ Sámuel 2009, 188–189 és 504–505.)

SZABÓ Sámuel – OLOSZ Katalin

- 2009 *Erdélyi néphagyományok, 1863–1884* (Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin), Európai Folklor Intézet – Mentor Kiadó, Budapest–Marosvásárhely.

SZÉKELY Ferenc

- 1894 *Népi költemények Homoródszentpálról* (Kanyaró Ferenc tanár utasítása szerint gyűjtötte Székely Ferenc VIII. gymn. o. t. [A gyűjteményt befejezte 1894. április 5-én], Kézirat), Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár. Jelzete: MsU 1857.

TÓFALVI Zoltán

- 1992 Butyka Imre balladája, *Hazanéző* (Korond), III, 2, 24–25.

TÓTH Ferenc

- 1979a Ballada és valóság, *A Hét* (Bukarest), X, 19 (május 11.) 4.
 1979b Egy változat változásai, *A Hét* (Bukarest), X, 48 (nov. 30.), 8.

VASAS Samu

- 1981 Egy ballada bölcsőjénél, *Művelődés*, XXXIV, 1, 38–39.

VASS József, Enlaki

- 1889 *Emlékirat a parajdi bánya pénz elrablásáról s azon alkalommal történt csendőrgyilkosságról. 1888. év második havában* (A székely nép könyvei, I), Becsek D. Bet. Székelyudvarhelyt (Kézírási másolat Tófalvi Zoltán (Marosvásárhely) tulajdonában.)

VIKÁR Béla

- 1905a A Szűcs Marcsa balladáról, *Ethnographia*, XVI, 5, 273–290.
 1905b Újabb adatok Szűcs Marcsáról, *Ethnographia*, XVI, 6, 337–345.
 2009 *Vikár Béla népzenei és népköltési gyűjteménye* (I. munkafázis, Szöveg–hang–kép, szerkesztette Sebő Ferenc, a szöveget gondozta, a jegyzeteket és a szómagyarázatokat írta Küllős Imola, DVD), A Hagyományok Háza, a Néprajzi Múzeum és a MTA Zenetudományi Intézet közös kiadványa, Budapest.

Noi date privind balada jandarmului ucis (Imre Butyka)

(Rezumat)

Cele mai noi rezultate ale cercetării baladelor locale se leagă de numele lui Lajos Demeter care a publicat în anuarul *Acta Siculica 2009*, editat de Muzeul Național Secuiesc, un studiu despre tipul de baladă *Jandarmul ucis*. Lucrarea mea aduce noi date și completări la acest studiu. Am considerat utilă această intervenție, pentru că tipul de baladă *Jandarmul ucis* – în mod aproape unic în folclorul maghiar – este cunoscut ca baladă locală caracteristică în două zone îndepărtate în același timp. Poate fi considerată atât o baladă din Scaunul Odorhei cât și din Treiscaune, având în vedere că personajul principal al baladei, Imre Butyka, căzuse victimă jafului departe de pământul său natal, lângă Corund, și s-a născut la Covasna. Astfel, amintirea tragediei sale a fost păstrată până azi în ținutul Treiscaune prin intermediul familiei și rudelor.

New data regarding the ballade of the murdered gendarme (Imre Butyka)

(Abstract)

The most recent results of studies regarding local ballades are associated with Lajos Demeter who published in the annual *Acta Siculica 2009* edited by the Székely National Museum a paper on the *Murdered Gendarme* ballade type. My paper brings new data and complementary remarks to this study. I considered important to publish it because the *Murdered Gendarme* type of ballade is known – almost uniquely in Hungarian folklore – as a local ballade of two, distant regions in the same time. It can be considered a local ballade both from Udvarhelyszék and Háromszék as well, since the main character of the ballade was murdered far away from his homeland, in Korond (Corund), while he was born in Kovászna (Covasna). Thus the memory of his tragedy has been kept alive in Háromszék through his family and relatives.

